

KÖNÜL NƏHMƏTOVA

BİR ÖMRÜN QƏLPƏLƏRİ

KÖNÜL NƏHMƏTOVA

BİR ÖMRÜN QƏLPƏLƏRİ

(Seyid Hüseynin qardaşı Mir Paşa)

Bakı, “Elm və Təhsil”, 2015

Seyid Hüseynin qızı Qumral xanım Sadıqzadənin əziz xatirəsinə ithaf edirəm

Qumral xanım iki nəcib nəslin, iki aydın vətəndaşın – Seyid Hüseyn və Azərbaycanın ilk ziyalı xanımlarından biri olan şairə Ümmgülsüm Sadıqzadənin övladıdır. Amma təəssüf ki, həyat bu nəcibliyə qarşı öz mərhəmətini əsirgəmişdir. Ya bəlkə də, nəciblik elə həyatın acı sınaqları nəticəsində qazanılır. Ailənin davamının bugünkü vəziyyəti də məhz belə bir qənaətə gəlməyimizə əsas verir. Seyid Hüseyn və Ümmgülsümün övladları - Oqtay Sadıqzadə, Toğrul Sadıqzadə və Qumral Sadıqzadə öz istedadları, ziyalı tövrləri ilə ictimaiyyətə məlum şəxsiyyətlərdir.

Elmi redaktor:

Lalə Əlizadə
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

Rəyçi:

Məhərrəm Qasımlı
Azərbaycan Respublikası Dövlət
mükafatı laureatı
professor, filologiya üzrə elmlər
doktoru

Könül Aydın Nəhmətova. BİR ÖMRÜN QƏLPƏLƏRİ, (Seyid Hüseynin qardaşı Mir Paşa). Bakı, 2015, 88 səh.

Kitabda görkəmli yazıçı, tənqidçi, publisist, pedaqoq Seyid Hüseynin erməni qəsdinin qurbanı olan kiçik qardaşı Mir Paşanın faciəli həyatı haqqında məqalə, Əli İslamla deyişmələri olan bədiyələr, müəllifin Seyid Hüseyn və onun qızı Qumral Sadiqzadənin yaradıcılığı haqqında məqalələri yer alır.

İSBN – 978-9952-8274-4-6

Mündəricat

KÖNÜL NƏHMƏTOVA. SEYİD HÜSEYN SADIQZADƏNİN QARDAŞI MİRPAŞA.....	7
“KOMMUNİST” QƏZETİNDƏ MİR PAŞA VƏ ƏLİ İSLAMIN QƏTLİ HAQQINDA.....	40
ƏLİ ABBAS RZAZADƏ. Məqalə.....	42
MƏMMƏD SƏİD. SƏNAYEİ-NƏFİSƏNİN BİRİNCİ QURBANLARI.....	44
AĞA BABA YUSİFZADƏ. ŞƏHİDLƏR DƏFNİ.....	45
CƏFƏR CABBARLI. Məqalə.....	47
KÖNÜL NƏHMƏTOVA. Məqalələr.....	49
QUMRAL SADIQZADƏNİN BƏDİİ YARADICILIĞI HAQQINDA.....	58
SEYİD HÜSEYN: ARZULAR, ÜMİDLƏR İZTİRABLAR.....	67
SEYİD HÜSEYN SADIQZADƏ. HƏQİQƏT İLLÜZYONU.....	69
ƏBÜLQASIM HÜSEYNZADƏ. MƏNİM MƏKTƏB YOLDAŞIM.....	78
KƏRƏM MƏMMƏDOV. Xatirə.....	79
SEYİD HÜSEYNİN ƏLİ PAŞA SƏBURA MƏKTUBLARI.....	80

SEYİD HÜSEYN SADIQZADƏNİN QARDAŞI MİRPAŞA

(Erməni qəsdinin qurbanları olan meyxana ustaları - Mir Paşa və Anaplı haqqında)

Görkəmli tənqidçi, istedadlı hekayə ustası, 37-ci il amansız soyqırımın qurbanı olan Seyid Hüseyin Kazımoğlu Sadıqzadənin milli faciələrlə yüklü taleyində kiçik qardaşı Mir Paşanın da xüsusi payı var. S.Hüseyn 1928-ci ildə həyat yoldaşı şairə Ümmgülsümə ünvanladığı “Həqiqət illüzyonu” adlı məktubunda yazırdı: ***“Fəqət hər bir kəsin ehtiram etdiyi əziz bir şey olar ki, onu özünün çirkin və yalan nəfləri üçün əlində alət etməz. Mənim bir qardaşım var idi. Bu, məndən yaş etibarilə kiçik olduğu üçün daha əziz idi. Faciəli bir surətdə tərk-i-həyat etdiyi üçün, hələ get-gedə unudulduğu üçün onun ruhuna ehtiram etməyim lazımdır. Mən sənin qarşında Mir Paşanın Qarabağda verdiyi canına və həsrət gözlərinə and içirəm”***.

Kim idi Mir Paşa? Mir Paşanın ölümü nə ilə bağlı idi ki, qardaşı S.Hüseyn onun unudulmasından böyük təəssüflə danışırdı? Elə bu maraqla da gəlib yenə milli faciələrimizin izinə çıxırıq. Həqiqətən də, təəssüfəlayiq haldır. Elə o unutqanlıqdır ki, bu günkü faciələrə zəmin yaradır. Hər faktın altından bir qətlə çıxır...

“Kommunist” qəzeti 1921-ci il 23 fevral tarixli Azərbaycan dilindəki nömrəsinin birinci səhifəsi qara haşiyəyə alınmış, burada Azərbaycan aktyorları Ə.Anaplının və Mir Paşanın (Sadıqovun) faciəli ölümü haqqında dərin hüzn ilə xəbərlər dərc edilmişdir. Qəzetin ikinci səhifəsində M.S.Ordubadı “Sənəicə-nəfisənin birinci qurbanları” adlı məqaləsinin axırını bu sözlərlə tamamlayırdı : “Bu gün qırmızı Bakı səhnəsinin tarixinin birinci günüdür. Eşq olsun inqilab yolunda fədai-can edən qəhramanlara”. Amma həqiqətdə isə bu itkilər “İnqilab yolunda fədai-can” deyildilər. Həqiqəti rus dilində buraxılan “Kommunist” qəzetinin 23 fevral 1921-ci il tarixli nömrəsi elan edirdi: “Настоящая похоронная комиссия по похоронам маузеристами-дашнаками артистов Гостеатра товарищей Анаплического и Мир-Паши участвовавших в агитпоезде, доводит

до сведения всех, что останки убитых будут преданы земле 24-го февраля”.

“Kommunist” qəzetinin həmin nömrəsi daha bir elan verirdi:

“Восточная Консерватория готовился к устройству траурного вечера в честь павших героев – артистов Гостеатра т.т. Анаплинского и Мир-Паши.

Программа:

1). Речи: биография героев и значение потери их в области Восточной музыки.

2). Музыка: Похоронный марш, тасниф посвященный героям – исполнит Восточный Симфонический Оркестр. Все остальные номера программы грустного содержания.

Заввостконс Оганезашвили.

Bu matəm mərasiminin təşkilini isə erməni daşnaklarının qanlı soyqırım siyasətinin istehzasından başqa bir şey kimi qəbul etmək olmur. Çünki erməni vəhşiliklərinin qurbanlarının matəm mərasiminin başında yenə də erməni dururdu –Aleksandr Arkadyeviç Oqanezaşvili.

Bir haşiyə: “Oqanezaşvili Aleksandr Arkadyeviç (may 1887, Tiflis – 31.5.1932, Tiflis) – Azərbaycan sovet musiqiçisi, kamançaçalan, musiqi xadimi. Milliyyətə ermənidir. Cabbar Qaryağdıoğlu ilə tanışlığından sonra (1905, Gəncə) onunla və Q.Pirimovla birlikdə trioda çalmışdır: trionun, eləcə də, Oqonezaşvilinin solo ifasında “Sport-rekord-şirkəti” (1912, Varşava) bir sıra muğam və xalq melodialarını qrammofon valına yazmışdır. Oqanezaşvilinin sənətkarlığını B.Ağayev, M.İppolitov-İvanov, Z.Paliaşvili, H.Tumanyan və b. yüksək qiymətləndirmişlər. O, Beynəlxalq Musiqi Sərgisində keçirilən müsabiqənin laureatı adına layiq görülmüşdür (1927, Frankfurt – Mayn). O, Bakıda Şərq konservatoriyasının təşkilatçılarından biri, ilk rektoru və prof. olmuşdur (1920). Nizaminin poemasının motivləri üzrə “Fərhad və Şirin” (1911) operasının, musiqi alətlərinə dair elmi-tənqidi məqalələrin müəllifidir. Azərbaycan muğamları, mahnı və rəqs nümunələrini nota salmışdır”.

Yuxarıda qeyd olunanlar Azərbaycan Sovet Ensiklopediyasının (ASE) F.Şuşinskiyin “Azərbaycan xalq musiqiçiləri” (1970) əsərinə istinadən verdiyi

məlumatlardır. Amma mətbuat səhifələrini vərəqlədikcə yuxarıda göstərilən faktları şübhə altına salan məlumatlar əldə edirik:

“1911-ci il 6 mart, Bakı.

Nikitin qardaşları sirki, müsəlman opera artistləri, ilk dəfə olaraq Mirzə Cəlal Yusufzadənin opera şəklinə saldığı “Fərhad və Şirin”, musiqisi Oqanezaşvili, dirijor A.Oqanezaşvili, rejissor R.Araksyan; Şirin – Cəmil Nəcəfov, Fərhad – Cabbar Qaryağdıoğlu.

1911-ci il, 31 mart, Tiflis, “Zakavkazye”.

Məlum olduğu kimi, indiyədək müsəlman səhnəsində türk dilində Ü.Hacıbəyovun yeganə “Leyli və Məcnun” operası oynanırdı. Bu yaxınlarda Bakıda M.C.Yusifzadə tərəfindən yazılmış “Fərhad və Şirin” adlı ikinci opera oynanmışdır. Üçüncü opera da həmin Ü.Hacıbəyov tərəfindən hazırlanır. Bu, çox təsirli süjeti olan “Şeyx Sənan” operasıdır”¹.

Verilən məlumatlardan ilk baxışda belə nəticəyə gəlirik ki, Oqanezaşvili “Fərhad və Şirin” operasının ən azı yeganə müəllifi deyildir. Halbuki Mirzə Cəlal Yusifzadənin adına ASE-nin səhifələrində rast gəlmək də mümkün deyildir. Şübhəsiz ki, bu mənəvi genosidin nəticəsidir ki, ermənilər məhz Oqanezaşvili kimi müftəxor musiqiçilərin “Azərbaycan muğamları, mahnı və rəqs nümunələrini nota salması” sayəsində Azərbaycan incəsənətinə yiyələnmişlər.

Qayıdaq əsas mövzumuzun üzərinə.

1921-ci ilin fevral ayında Azərbaycan artistlərindən bir qrupu – Aqitbriqada (Təbliğat briqadası) Respublikanın rayonlarına göndərilmişdi. Həmin briqadanın tərkibinə H.Q.Sarabski, H.A.Hacıbababəyov, R.Darablı, Ə.A.Vahid, Q.Pirimov,

¹ Azərbaycan mədəniyyətinə erməni təcavüzünün ədəbiyyatımızdakı təzahürlərinə biganə qala bilmək mümkün deyildir. Hənəfi Zeynallının “Ədəbi ensiklopediya” məqaləsində ürək yangısı ilə yazırdı: “... bəzən ensiklopediya müəlliflərinin də yazdığı məqalələrdə böyük nöqsanlar var ki, o da bilxassə türk ədəbiyyatına aiddir. L.M. **imzası** ilə yazan “Aşuq” məqaləsində aşuq erməni xalq nəğməçisi kimi göstərilmişdir. Guya bunlar “Ermənistan, Gürcüstan və türk yerlərinə, məsələn, Azərbaycana da yayılmışlar”. Bundan ya müəllifin savadının azlığı və ya millətçiliyi meydana çıxır. Aşıqların əslən türk ellərindən olduğu hamıya məlumdur. Erməni aşıqlarının oxuduqları belə, türk sözləri və hətta türk nəğməsi olduğu bəllidir. Bunun yerinə, aşıqlar, Ümumiyyətlə, Zaqafqaziya və Türkünistan el şairləridir, desəydi, daha doğru olardı.

Bundan başqa, gənc Azərbaycan şair və yazıçılarından da bu kitabda heç bir məlumat göstərilməməkdədir. Buna ensiklopediya redaksiyasının diqqətini çəkmək lazımdır.” (“İnqilab və mədəniyyət” jurnalı, 1929, N-2-4, səh. 57-59, səh.289-290) Hənəfi Zeynallının bəhs etdiyi ensiklopediyani belə tanıdırdı: “Kommunist Akademiyasının Ədəbiyyat, Sənət və Dil Seriyası nəşriyyatı, I cild, 1929-cu il, 768 səh. Məsul redaktor V.M.Friçe, məsul katib O.M.Bejin.

Ə.B.Zülalov (Əzizə xanım Məmmədovanın atası), Ə.Anaplı, Mir Paşa, Ə.H.Rzayev, Mouses dayı, B.Cabbarzadə, Ə.Əhmədov daxil idi. Bu briqada Yevlaxda iki hissəyə ayrılır. Briqadaya daxil olan artistlərdən bir qrupu – Nuxa, Qax, Zaqatala rayonlarına, digəri isə Qarabağa yola düşür. Hər iki briqadaya Əli Heydər Qarayev və Qambay Vəzirov rəhbərlik edirdilər.

Ə.Anaplı və Mir Paşanın daxil olduğu briqada 1921-ci ilin fevral ayında respublikamızın bir neçə rayonunda konsert verdikdən sonra Şuşanın yaxınlığında Keşiş kəndinə gəlmişdi. Konsert kəndin geniş meydançasında olacaqdı. Buna görə də Bakıdan artistlərin gəldiyini eşidən kənd camaatı, hətta əsgərlər də kəndin meydançasına toplaşib səbirsizliklə konsertin başlanmasını gözləyirdilər. Ə.H.Qarayev meydançaya toplaşan kənd camaatının qarşısında nitq söylədi, sonra bədii briqadanın iştirakçıları çıxış etdi. Konsertdə Ə.Anaplı və Mir Paşanın məzhəkəli çıxışı tamaşaçıların xüsusilə xoşuna gəlmişdi.

Mənbələrin verdiyi məlumatlara görə, Ə.Anaplı və Mir Paşanı gecələmək üçün bir evə qonaq aparmış ermənilər elə gecə yatdıqları yerdə qətlə yetirmişdilər. Bu hadisədən qəzəblənən xalq isə qatilləri ələ keçirib cəzalandırmışdı.

Keşiş kəndində artistlərlə bərabər üç hərbiçi də qətlə yetirilmişdir. “Kommunist” qəzetinin 25 fevral 1921-ci il tarixli nömrəsində onların dəfni haqqında “Şəhidlər dəfni” başlığı altında belə məlumat verilirdi:

“Qarabağda inqilab uğrunda faciəyə bir surətdə şəhid olan artistlərdən Əbülhəsən Anaplınski və Mir Paşa Sadıqovu və zabitlərdən Əbdülhəmid Yusifxanov, yunkerlərdən Mir Əhməd Mirhəsənov ilə Hüseyn Əsgərov yoldaşları dəfn etdilər.Əvvəlcə bu beş cənazə böyük izdiham ilə Təzə Pir məscidindən qaldırılıb Dövləti-tiyatro qarşısına gətirildi”.

Bütün artistlər qollarına üstündə mərhumlardan şəkli olan qara lentlər bağlamışdılar. Matəm mitinqində Azərbaycan teatrı işçilərindən, artistlər komitəsindən, fəhlə klublarından, səyyar teatr dəstəsindən, erməni və yəhudi aktyor truppalarından, “Satir-aqit” teatrından gəlmiş nümayəndələr çıxış edib Ə.Anaplı və Mir Paşanın xaincəsinə öldürülməsinin Azərbaycan teatrı üçün böyük itki olduğundan danışdılar. Matəm mərasimi Bakının küçələrində irəlilədikcə

müxtəlif təşkilat və komissarlıqların qarşısında mitinqlər keçirilirdi.

Xalq Maarif komissarı D.Bünyadzadə, Maarif Xadimləri İttifaqı tərəfindən M.Maqomayev, Hərbiyyə Məktəbi qarşısında Mirzə Davud Hüseynov, Həbib Cəbiyev, İnqilab Komitəsi tərəfindən N.Nərimanov, Bakı İcraiyyə Komitəsi qarşısında Mir Bəşir Qasimov və başqa təşkilatların nümayəndələri mərhumların xatirəsinə həsr olunmuş alovlu nitqlər söyləmişdilər.

Ə.Anaplının və Mir Paşanın Azərbaycan teatrı səhnəsindəki yerini işıqlandırmaq üçün Əli Abbas Rzazadə “Kommunist” qəzetinin 23 fevral 1921-ci il tarixli nömrəsində “Böyük itkilər” adlı məqaləsi ilə çıxış edərək yazırdı: “Neçə yıllardır ki, türk səhnəsini fəlak nəzərdə tutub. O, səhnəyə hər bir az müddət fasiləsində bir zərbə yetirmək ilə sənayei-nəfisə xadimlərini dağdar etməkdədir”. Müəllif Ərəblinskinin, Vəlinin, Cahangir Zeynalovun, Hacıbaba Şərifovun ölümünü xatırladıqdan sonra davam edərək yazırdı: “ Bu gün də Qarabağdan qəmli xəbərlər eşidirik. Məlum olur ki, Əbülhəsən Anaplıni və Mir Paşa Sadıqovu qanlı canilər – daşnaklar qətl etmişlər.

Anaplının zərifanə çıxışlarını, Mir Paşanın Əli İslam ilə söylədikləri “meyxana”nı görən və eşidənlər əlbət bilirlər ki, səhnəmiz nə qədər böyük itki verir.

Bu gün əgər avropalılar bir sənayei-nəfisə işçisini itirər isə, bütün nasif təhrirlər ilə bərabər özünə təsəlli vermək üçün yüzünü özlərinin sənayei-nəfisəyə dair məktəblərinə dikib söylüyorlar: bu itkinin əvəzinə qalan məktəb bizə neçə dəfə artıq işçi verir.

Əcəba, biz Türk və Şərqi səhnəsinin, Türk və Şərqi sənayei-nəfisəsinin işçiləri ikinci Anaplı və Mir Paşaları yetirən hansı məktəbə öz yaş ilə dolu gözlərimizi dikib onlardan kömək gözləyək?

Hanki məktəb bizə Anaplı verəcək ki, öz istedadıyla ümumnasın məhəbbətini qazansın?

Hanki məktəb bizə Əli İslama yoldaş olmaq üçün Mir Paşa verəcək ki, onların səhnəyə çıxışını dörd göz ilə gözləyən camaat təsəllivan olsun?”

Amma bütün bu gerçəkliklərə baxmayaraq S.Hüseynin təəssüflə qeyd etdiyi

kimi Anaplı və Mir Paşanın xatirələri uzun illər sükuta qərq edilərək unutturuldu. Bu da həqiqətdir ki, insanın yalnız dilini susdurmaq olar, könlü isə həmişə danışır. Əziz yoldaşlarının xatirəsini qəlbində yaşadan sənətkarlar azacıq bir imkan tapan kimi onların haqqında bildiklərini yazmağa və danışmağa başladılar. Bu isə ilk dəfə iyirminci əsrin əllinci illərinin sonuna təsadüf edir. Mətbuat səhifələrində H.Hacıbababəyovun, Hacığa Abasovun məqalələri, xatirələri görünür.

Cabir Səfərov da Mir Paşa kimi aktyorların özündən sonrakı nəslin yetişməsinə təsirindən bəhs edərək yazırdı: “Hacığa Abasovun “Tənqid-Təbliğ” teatrının səhnəsində aparıcı sifəti ilə müvəffəqiyyətlə çıxış etməsi heç də təsadüfi deyildi. Konsertləri idarə etməkdə mühüm vasitə olan aparıcı Azərbaycan teatrı və artistləri üçün yeni sənət idi. Azərbaycanda ictimai hərəkatın yüksəlişi dövründə Mir Paşa, Əbülhəsən Anaplı, Əhməd Anatollu, Rza Darablı və başqa kupletçi artistlər yetişmişdi. H.A.Abasov da hələ inqilabdan əvvəl Bakıda və Azərbaycanın başqa şəhərlərində təşkil olunan konsertlərdə aparıcı kimi çıxış edərək ictimaiyyətin hörmətini qazanmışdı”².

Ərdal Karaman da Azərbaycan mədəniyyətində və sənətində meyxananın yerindən bəhs edərək yazır: “Azərbaycan tiyatrosunda meyxaneden istifadə edildiyi görülməkdir. Halkı tiyatroya çəkmək, halkın sanata olan ilgisini artırmaq amacıyla meyhane sahneye taşınmıştır. Yirminci yüzüylün başlarında tiyatroya giren meyhane, 1921 yılında “Tenkit Tebliğ” sahnesini meyhanelerin süslediyi görülməkdir. 1921 yılında sözü edilen sahnede Mirzağa Aliyev ve Hacığa Abasov meyhaneler söylerler”³.

Tədqiqatlar imkan verir ki, Mirpaşa haqqında yalnız kupletçi və meyxanaçı kimi deyil, həm də görkəmli aktyorlarla bir sırada çıxış edən aktyor kimi danışaq. S.Hüseynin “Azərbaycan” qəzetinin 6 avqust 1912-ci il tarixli nömrəsində “Ölülər”in tamaşası haqqında dərc etdirdiyi resenziyadan məlum olur ki, Mirpaşa da bu tamaşada çıxış etmişdir: “Hacı Baxşəli, Hacı Kərim, Məşədi Oruc, Kərbəlayi Vəli rollarındakı Əli İslam, Darablı Rza, Mirpaşa, Xəlil Hüseynov, Anaplı

² Cabir Səfərov. Hacığa Abasov. Bakı, 1963

³ Erdal Karaman. Size Selam Getirmişem. İstanbul, 2011, səh. 116

ümumiyyətlə həddindən artıq şarj edirdilər”.

Cəfər Cabbarlının da “O olmasın, bu olsun” məqaləsində⁴ Mir Paşanın aktyorluq fəaliyyəti haqqında məlumat verilirdi. Həm də onun adı məhz Anaplı, Əli İslam və Rza Darablı ilə birlikdə çəkilirdi: “Hambal rolunda Anaplı⁵ yaxşı idi. Bu gecə son dərəcə inqilabi bir ruhda idi. Qoçu rolunda Darablı, Həsən bəy rolunda Xəlil Hüseynov, Həsənqulu bəy rolunda Mir Paşa, qəzetçi Rza bəy rolunda Əli İslam və hamamçı rolunda Ələkbər Süheyli yaxşı idilər. Qalanları oyunun ahəng ümumiyyəsinə gözləyirdilər”⁶.

Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, Seyid Hüseyn özündən iki yaş kiçik olan qardaşını həmişə himayəsi altına almış, onun təlim və təhsil məsələlərinə özündən artıq qayğı ilə yanaşmışdır. Qardaşlar ilk təhsillərini İçəri Şəhərdə Sınıq Qala deyilən yerdəki məsciddə, Mirzə Hüseynin yanında almışdılar. Ərəb-fars dillərini layiqincə bilən Mirzə Hüseyn onlara da bu dilləri layiqincə öyrətmişdi. 1902-ci ildə Seyid Hüseyn və Mirpaşa İçərişəhərdə üçüncü rus-tatar məktəbinə daxil olurlar. Məktəbi bitirən il 1904-cü ildə babası 90 yaşlı Seyid Sadıq vəfat etdi. Seyid Hüseyn təhsilini davam etdirməyi çox arzulayırdı. Ancaq ailədə yaranmış vəziyyəti nəzərə alan Seyid Hüseyn qardaşı Mir Paşanı seminariyaya qoyub özü işləmək qərarına gəldi. Ayda 14 manat maaşla əvvəlcə “Kaspi” mətbəəsində mürəttib şagirdi, bir neçə aydan sonra isə mühərrir işlədi, haqqı iki qat artdı.

Mir Paşa Cümhuriyyət dönəmində Azərbaycan Dövlət Teatrının aktyoru idi. Onun fəaliyyəti və istedadı haqqında məlumat verən ən qiymətli sənəd M.F.Axundzadə adına Azərbaycan Milli Kitabxanasının Azərbaycanın Ədəbiyyat Arxivi şöbəsində saxlanılan meyxana mikrofilmidir. Göstərilən mənbədən məlumat alırıq ki, Mir Paşanın söylədiyi meyxanalar kitab şəklində işıq üzü görmüşdür. Kitabın titul səhifəsini olduğu kimi təqdim edirik:

“Hal hazırda dair

MEYXANA

⁴ “Kommunist” qəzetinin 1920-ci il 14 may tarixli 10-cu nömrəsində “Cim” imzası ilə çap olunmuşdur.

⁵ Anaplı və Rza Darablının aktyor kimi sənətkarlığı haqqında C.Cabbarlının “Aktyor” imzası ilə 23 fevralı 1920-ci il tarixli 38-ci sayında dərc olunmuş “Darablı və Anaplı” məqaləsi aktyorları tanıtdırmaq üçün ən qiymətli mənbələrdən olduğundan eyni ilə kitaba daxil etməyi lazım bildik. Bax: səh. 40-42

⁶ Cəfər Cabbarlı. Əsərləri. Dörd cildə, IV cild, Bakı, 2005, səh.134

Azərbaycan Dövləti Tiyatro aktyorları

----- Əli İslam və Mirpaşa -----

tərəfindən tiyatro səhnəsində söylənilmişdir.

Naşirləri:

Abbas Mirzə Şərifov və Rza Darablı

Bakı 20 oktyabr 1919.”

Kitabda Əli İslamla Mir Paşanın “Görürəm”, “Hara çıxdı getdi”, “Bizim oldu”, “Ata və oğul” adlı deyişmələri toplanmışdır. Kitabın sonunda “Mabədi var” qeydindən məlum olur ki, aktyorların meyxanaları bununla bitmir və gələcəkdə çap olunacağı nəzərdə tutulur.

Meyxanalar ictimai-siyasi motiv daşıyır və bolşevizmin, rus hakimiyyətinin əleyhinə söyləndiyi üçün sovet rejimi dönəmində üzə çıxarılmamışdır və bu günə qədər də olduğu kimi elmi-ədəbi ictimaiyyətə belə təqdim olunmamışdır. Yalnız bir istisnayı qeyd edə bilərik ki, Mir Paşa haqqında geniş məlumatı ilk dəfə Qumral Sadıqzadənin Seyid Hüseynin həyatına həsr etdiyi “Son mənzili Xəzər oldu” adlı romanından alırıq. Yazıçı burada Mir Paşanın bədii portretini yaratmağa müvəffəq olmuşdur. Əsərə aktyorun “Ata və oğul” meyxanası da daxil edilmişdir. “Son mənzili Xəzər oldu” əsərinin ədəbiyyat və sənət tariximizin öyrənilməsində məziyyətləri çoxdur. Lakin onun ən önəmli cəhətlərindən biri əsərdə Seyid Hüseynin kiçik qardaşı Mir Paşanın şəxsiyyətinin işıqlandırılmasıdır. Sənət tariximizə sadəcə Mir Paşa adı ilə daxil olmuş, inqilaba qədərki dövrdə Dövlət Teatrının aktyoru kimi fəaliyyət göstərən meyxana ustasının şəxsiyyəti uzun illər tədqiqatçılar üçün qaranlıq **qalmışdır**. Mir Paşanın həyatı və fəaliyyəti haqqında ilk dəfə geniş məlumat verən əsər məhz “Son mənzili Xəzər oldu” romanıdır. Qumral Sadıqzadənin əsərində verilən məlumatlara əsasən Mirpaşanın bioqrafiyasını öyrənməyə və digər əsərlərini də müəyyən qədər üzə çıxarmağa nail olduq. Ümid edirik ki, əldə etdiyimiz məlumatlar uzun illər teatr tariximizin səhifələrindəki ağ ləkələrindən, heç olmasa, birini qismən örtməyə yarayacaqdır.

Bakı və Kəndlər Birliyinin Ali Məclisinin sədri Nəsir Ağayevin təşəbbüsü və Rəhimağa İmaməliyevin tərtibatı ilə 1993-cü ildə nəşr olunan “Abşeron

mevhanaları” toplusuna Mir Paşanın Əli İslamla deyişmələri də daxil edilmişdir, lakin kimliyi barədə əldə məlumat olmadığı nəzərə çatdırılır: “Doğum və ölüm tarixləri məlum deyil. Azərbaycan klassik ədəbiyyatının, o cümlədən, mevhananın mahir biliciləridir. Bioqrafiyaları və başqa əsərləri haqqında məlumat yoxdur”. “Abşeron mevhanaları” ədəbi toplusuna sənətçilərin dörd mevhanası – “Bax”, “Nə vecimə”, “Çal”, “Bacara bilməzsən” rədifli deyişmələri daxil olunmuşdur və tərtibçi tərəfindən qeyd olunduğu kimi, “oxuculara təqdim edilən mevhananın kupletləri 1919-cu ildə Bakıda nəşr edilmiş “Hal-hazıra dair mevhananın” kitabından götürülmüşdür”. Göstərilənlər belə qənaətə gəlməyimizə əsas verir ki, yuxarıda haqqında danışdığımız kitabın ikincisi məhz bu şeirləri əhatə edir.

Mir Paşa və Əli İslamın vaxtilə Dövlət Teatrının aktyorları olmaları soracağı ilə teatr tarixi əsərlərinə nəzər saldıqda çox qısa və yanlış məlumatlardan başqa heç nə əldə edə bilmirik: “Məşhur tragiq, Azərbaycan teatrının fəxri Hüseyin Ərəblinskiyin 1919-cu ildə müsavətçi canilərin öldürülməsi teatr mədəniyyətimiz üçün ən ağır itki idi. Bir neçə il sonra qaragüruhçular tərəfindən Əbülfət Vəli, Əbülhəsən Anaplı, Mir Paşa və başqa səhnə xadimlərinin öldürülməsi Azərbaycan teatrını çox ağır vəziyyətə saldı. Teatr bu acınacaqlı vəziyyətdən yalnız 1920-ci ildə Azərbaycanda Sovet hakimiyyəti qurulması sayəsində xilas oldu.” (4.14). Və yaxud: “1921-ci ilin fevralında Dağlıq qarabağın Keşiş kəndində aktyorlardan Əbülhəsən Anaplı və Mir Paşa Sadıxov xaincəsinə öldürüldülər. Amma bu, Azərbaycan aktyorlarının “öz inqilabi borclarını dönmədən yerinə yetirmək” əzmini qıra bilmədi.” (5.92.) Halbuki Azərbaycan aktyorlarının Qarabağdakı qətli ermənilərin Sovet hakimiyyəti illərində də türk soyqırımını və genosidini, mədəni-mənəvi sərvətimizin talan edilməsi siyasətinin davam etdirilməsi idi. Lakin siyasi rejim bu şəhidlərə “inqilab fədailəri” damğası vurmaqla da əsl həqiqəti son günlərinə qədər susmağa məhkum etdi. Amma nə yaxşı ki, “Yalan bir ayağı üstə durar, həqiqət iki ayağı üstə” (Amerika atalar sözü), “Ağaran saç, ağlayan göz gizlənmə bilməz” (Türk atalar sözü). Nəhayət, bizim də “ağaran saçımız göründü.

Aprel inqilabından sonra Seyid Hüseyin müəllim sifətiylə ailəsi ilə birlikdə Xızı rayonuna gedir. Bolşevizmin qanlı qələbəsi ilə barışmayan yazıçı bütün ədəbi,

publisistik, ictimai fəaliyyətindən əl çəkməyi özünün ən doğru yolu kimi qəbul edərək 1921-ci ilin 23 fevralına kimi ucqar dağ rayonunda sadə müəllimlik həyatı ilə kifayətlənməyə çalışır.. Represiya küləyinin əsdiyi 1937-ci ildə yazıçı özünü “doğrultmaq” üçün Sovet Azərbaycanındakı ilk illərinin yaşantılarını səmimi görünmək istəyi ilə qələmə alırdı: “28 Aprel revolyusiyası mənim üçün gözlənilməz bir hadisə deyildi. Ancaq mən aprel revolyusiyasını birdən-birə qəbul edə bilmədim. 23-cü ilə kibi tərəddüd etdim. Mən hələ revolyusiyanın birinci günlərindən “Çarxların hücumu” hekayəsindəki Murad kibi Bakıdan qaçdım, uzaq bir kəndə çəkildim”. Elə həmin məqalədə yazıçı “oktyabr revolyusiyasını necə ki lazımdır anlamadığımı” “etiraf edir”. Halbuki bütün inkişaf tarixi boyunca onun canlı şahidi olan Seyid Hüseyn bu inqilabın Azərbaycana hansı sürprizləri hazırladığını çox gözəl anlamışdır: “Mən bolşevizmi, internasionalizmi bütün milli xüsusiyyətlərin aradan qaldırılmasında, kiçik xalqların milli qulturlarının məhv edilməsində təsəvvür edirdim”. (Mən aprele borcluyam. Ədəbiyyat qəzeti, 1 may, 1937).

1921-ci il 21 fevralda yazıçının ilk övladı Oqtay Xızı rayonunda anadan olur. Bu sevincin üstündən iki gün keçməmiş ictimai-siyasi mühitin zərbələri altında yoğrulmuş Seyid Hüseynin taleyinə Mir Paşanın qətli kimi amansız bir zərbə endirilir. 23 fevral 1921-ci il yaxında Seyid Hüseyn Bakıya qayıdır. “Həqiqət illüzyonu” məktubundan gördüyümüz kimi ömrü boyu sevimli qardaşının faciəsi ilə və xüsusilə də onun unudurulması ilə barışa bilmir. Əsərlərindən də görürük ki, Qarabağ mövzusu Seyid Hüseynin yaradıcılığının lap erkən çağlarından ömrünün sonuna kimi ən ağırlı məqamlarından biri olub (“Qaçaq oğul”, “Həqiqət illüzyonu”, “Armus” romanı). Yazıçı “Armus” romanından “Tərən” başlığı altında çap etdirdiyi hissəni bu epizodla başlayırdı:

“Möhsünbəy Lalayevin bank muamələtində müsəlmanlara qarşı bəslədiyi bu mənfi əlaqəni erməni qataliqosu Xrimjan Hajrıqın Bakıda olurkən, erməni zəngin və ziyalılarına söylədiyi bir sözlə əlaqələndirməyə çalışaraq ilavə etdi:

- Sən heç bilirsənmi ki, qataliqos burada ermənilərə nə söyləyibdir?
- Nə söyləyibdir? – Şərif könülsüz sual etdi.

- O, deyibdir ki, Tiflis erməniləri sizdən daha əqilli və bacarıqlıdırlar. Onlar Tiflis Upravasını öz əllərinə ala biliblər. Siz isə hələ də müsəlmanların quyruğunda sürünürsünüz!

Şərif bu söz bir qədər düşündürdü.

- Sən haradan bilirsən ki, qataliqos belə söz söyləyib?

- Cənab ağa Şərif, mən çox şey bilirəm – deyərək Möhsünbəy özünü öyməyə başladı. Mən bu sözü vəkilim Arşaq Semyonoviçdən eşitdim. O, mənim üçün danışdı ki, bu saat Lalayev çalışır ki, Bakı upravasından müsəlmanları sıxışdırıb çıxartsın. Buranı da Tiflis upravası kimi öz əllərinə alsınlar. Amma bizimkilər də qırqovul kimi başlarını kola soxub quyruqlarından xəbərləri yoxdur”.

“Armus” romanının “Tərən” hissəsi 1937-ci ildə “İnqilab və Mədəniyyət” jurnalında dərc olunmuşdur. Göründüyü kimi, siyasi rejim azərbaycanlılara öz milli faciələrini nə qədər unutmamağa cəhd göstərsə də, bu mövzu yazıçı üçün ömrünün sonuna kimi aktual idi.

BİR FAKT: 23 noyabr 1920-ci il. Ədliyyə İşləri Üzrə Xalq Komissarınının 2 fevral 1920- ci il tarixli əfvətmə haqqındakı qanununa əsasən, 1918-ci ildə Bakıda və Şirvanda qanlı cinayətlər törətmiş Stepan Lalayev və onun əlaltılarının işinə baxan 1-ci Şamaxı İstintaq Komissiyası Stepan Lalayev və onun əlaltılarının törətdikləri cinayətlər 1918-ci ildə, yəni milli ədavət üstündə meydana çıxmış vətəndaş müharibəsi dövründə baş verdiyini əsas götürərək 1920-ci ilin 23 noyabr tarixində işi xətm etmişdir.(Erməni terrorizmi və cinayətləri: Azərbaycanda, Türkiyədə və Dünyada hadisə və faktların xronikası. Bakı, 1994.)

Təəssüfəlayiq bir haldır ki, yuxarıda göstərilən mənbədə Keşiş kəndində baş vermiş o dəhşətli faciə haqqında heç bir məlumat verilməmişdir. Elə bunun özü də bir təəssüfəlayiq haldır ki, biz hələ də Seyid Hüseyn kimi təəssüflənirik.

ƏDƏBİYYAT

1. Seyid Hüseyn Həqiqət İllüzyonu. “Azərbaycan ədəbiyyatı” qəzeti,
2. “Kommunist” (Azərbaycan dilində), 23 fevral 1921-ci il.
3. “Kommunist” (rus dilində), 23 fevral 1921-ci il.

4. “Azərbaycan” , 6 avqust 1919-cu il.
5. Abbas Mirzə Şərifov, Rza Darablı. Bakı, 20 oktyabr 1919.
6. Abşeron meyxanaları. Bakı, 1993.
7. Səfərov C. Babayev A. Şərəfli yol. Bakı, 1974.
8. Cəfərov C.H. Azərbaycan teatri. Bakı, 1974.
9. Erməni terrorizmi və cinayətləri: Azərbaycanda, Türkiyədə və Dünyada hadisə və faktların xronikası. Bakı, 1994.

“Hal hazırda dair

MEYXANA

Azərbaycan Dövləti Tiyatro aktyorları

----- Əli İslam və Mirpaşa -----

tərəfindən tiyatro səhnəsində söylənilmişdir.

Naşirləri:

Abbas Mirzə Şərifov və Rza Darablı

Bakı 20 oktyabr 1919.”

GÖRÜRƏM

Əli İslam:

Çərur olduq bu gecə qızışdıruz meyxananı,
Bilirəm artistlərin yoxdur heç ürək yananı,
Xərcini çıxarmasa, boş yola sal tarçalanı,
Baxıram mən zala düz altı min ziyan görürəm.

Mir Paşa:

İstərəm mən də deyəm burda sənə meyxana,
Bax bu artistlərə sən, səhnə olub toyxana,
Qəm qəm üstə tökülüb, könlüm olub qəmxana,
Cəmi insanları mən nəfi-cibişdən görürəm.

Əli İslam :

Bu nə kefdir şəhərə buraxmısan mərdimazar,
Elə bildin ki, bu sözlərlə bizim məxluq azar,
Yığılıb dükanlara mitinq demə, açma bazar,
Falçıyam, rəml atıram baxanda əfqan görürəm.

Mir Paşa:

Heç yalan xəbərləri bu şəhrə salmagilən,
 Bir manatlıq iş görüb mincə manat almagilən,
 Bu gedən kasıblardan sən geridə qalmagilən,
 Baxıram hər tərəfə sel tək axan qan görürəm.

Əli İslam:

Fikrin ancaq odu kim hər yeri sən iyləyəsən,
 Bu yazıq müsəlmanın başını sən piyləyəsən,
 Qarabağda neylədin Naxçıvanda neyləyəsən,
 Lənkəran xaxolların mən pərən-pərən görürəm.

Mir Paşa:

Nə yaman aydı bu ay lirə düşübdü aşağı,
 Baxgilən sərrafa sən oxşayır ağlar uşağa,
 Biz tərəfdən də pisun salladı başın aşağı,
 Kirbitin halını mən xeyli pərişan görürəm.

Əli İslam:

Rəştdən mən Bakıya gəlmişəm alış verişə,
 Bənd olub qalmışam axır nə yaman düşdüm işə,
 Nə qədər cəhd elədim topladım burda peşə,
 Qayıdıb getsəm əgər yolda Küçük xan görürəm.

Mir Paşa:

Baxgilən milləti-islam dağılıb hər tərəfə,
 Cümləsi əsir olub oxşayırlar naxələfə,
 Biri ac, birisi tox möhtac olublar ələfə,

Gedirəm mən İrana, molla ilə xan görürəm.

Əli İslam:

Neçə illər ağlayıb, indi bir ildir gülürük,
Qalan ilə qalırıq, ölən ilə ölürük,
Pişiyin qaçan yeri samanlıqdır biz bilirik,
Gecələr yatanda da yuxuda siçan görürəm.

Mir Paşa:

İstərəm indi gedim Yevropaya səyahətə,
Baxgilən sən Parisin eylədiyi ədalətə,
Leninin işlərini oxşadıram xəyanətə,
Bolşevikin planını onlara üsyan görürəm.

HARA ÇIXDI GETDİ

Əli İslam:

Başlagilən nağaranı çalmağa,
Sözlərimi ta yadıma salmağa,
O gəlmişdi Qafqazyada qalmağa,
Qaldı haman hara çıxdı getdi.

Mir Paşa:

Çul çuvalın yığışdırıb bağladı,
Qomşumuzun ürəğini dağladı,
Olar getdi Anna, İvan ağladı,
O mehtaban hara çıxdı getdi.

Əli İslam:

Gələn kimi quyruğunu buladın,
 Sevindiyindən it kimi uladın,
 Qarına qatıb qatırların suladın,
 Dərdimə dərman hara çıxdı getdi.

Mir Paşa:

Qoy getsinlər daşlarını sən də at,
 Min altıyüz biz almışıq qatır at,
 Olar getdi dul qaldı çoxlu arvat,
 Ol can alan can hara çıxdı getdi.

Əli İslam:

Güman, güman, buydu sənin gümanın,
 İndi balam, kimə gəlir gümanın,
 Sən dinin, sən məzhəbin, sən imanın,
 Şapkası fincan hara çıxdı getdi.

Mir Paşa:

Dilləri pis danışirlar tat kimi,
 Söz deyəndə qalırdılar mat kimi,
 Çoxlarının tumanı arvat kimi,
 Bığın qırxdıran hara çıxdı getdi.

Əli İslam:

Kəndlərdən yaxşı kənddi Bülbülə,
 Məəttəl olma yığ balavu zənbilə,
 O Batuma, sən də ki Ərdəbilə,
 Podrat İran hara çıxdı getdi.

Mir Paşa:

Gəlmişdi əsir edə bizləri,
Geniş xaraşo idi tamam sözləri,
Belə deyir əcnəbilər qızları,
Bir dəstə reyhan hara çıxdı getdi.

Əli İslam

İstəyirəm cəmi sirləri açam,
Sonra baş götürüb Bakıdan qaçam,
İşklad almışam qalib izdaçam⁷,
Aldım ondan hara çıxdı getdi.

Mir Paşa:

O gündən ki başladılar gəlməyə,
Cəhd etdilər hər bir işi bilməyə.
Neft alıban pulları yox verməyə,
Ol qatır satan hara çıxdı getdi.

Əli İslam:

Mən demirəm qazet yazanlar deyir,
Əfqan onilən zərafət eyləyir,
Mirzə Kiçik xan dodağın çeynəyir,
Hür kedi⁸, o heyvan hara çıxdı getdi.

Mir Paşa:

Pəncələri oxşayırdı lapdona⁹,
O çətin işdir yarı yoldan dönə,
Bir nəfəsə gedirlər lap Londona,
Alma satan hara çıxdı getdi.

⁷ Rus dilində “qalıq” deməkdir.

⁸ Türkcə “pişik” deməkdir.

⁹ “lapa” pəncə deməkdir.

Əli İslam:

Bildir bu vəqt ora kimi dağılırdın,
 Vedrə açıb salonikə¹⁰ bağlardın,
 Aşna, dünən vağzalda ağlayırdın,
 Deyirdin qan-qan hara çıxdı getdi.

Mir Paşa:

Tarçalanlar tulladılar tarını,
 Gəzir kirvə heyvasını, narını,
 İngilisə oxşadan paltarını
 Dizi açığın hara çıxdı getdi.

Əli İslam:

Fikr eyləmə pencəyi satdırarsan,
 Şapkanı da çevirtdirib qoyarsan,
 Olmasa ver rəngə boyatdırarsan,
 Bir qarış tuman hara çıxdı getdi.

BİZİM OLDU**Əli İslam:**

Açıldı bahar fəsil, gülüstan bu gün oldu,
 Meyxana deməkdən ora lap dügün oldu,
 Sındı bildin düşmənin sərnigün¹¹ oldu,
 Dövrən sizin oldu, de görək, ya bizim oldu.

¹⁰ Salon-vaqon: bir yarısında kupe, o biri yarısında miniklər üçün ümumi yer olan vaqon.

¹¹ Başaşağı, devrilmiş, yıxılmış, məhv edilmiş.

Mir Paşa:

Bundan sonra siz bir dəxi üsyan edəcəksiniz,
 Toplar atuban məscidi viran edəcəksiniz,
 Lap pis gününüz daldadı, əfğan edəcəksiniz,
 Dövrən sizin oldu de görək, ya bizim oldu.

Əli İslam:

Firon kimi merac eliyib ərşə çıxardınız,
 Çöl məscidinin minareyini tərsə çıxardınız,
 Şəmra olmuşdunuz, çəkmə ilə fərşə çıxardınız,
 Dövrən sizin oldu de görək, ya bizim oldu.

Mir Paşa:

Bir ilə xəyal eylədiniz İran sizə çatdı,
 Osmanlı sizin, Qars ilə Şirvan sizə çatdı,
 Ay siz öləsiniz, Ərdəbil, Salyan sizə çatdı,
 Dövrən sizin oldu de görək, ya bizim oldu.

Əli İslam:

Mehrabda at bağlamaq heç dində tapılmaz,
 Heç vəhşi Denikin kimi bidində tapılmaz,
 Gündüz gəzir indi, gecələr hində tapılmaz,
 Dövrən sizin oldu de görək, ya bizim oldu.

Mir Paşa;

Bəsdir genə baş qalxızıb İrana sataşma,
 Qoy rahat olaq, evləri viranə, sataşma,
 Biqeyrət olmagilən, biz təki ceyrana sataşma,
 Dövrən sizin oldu de görək, ya bizim oldu.

Əli İslam:

Fikrindədü, bildir yığışıb siz bizə gəldüz,
 Nahqıra kirvə mənılən siz sözə gəldiz?
 İndi nə olub asma bilincən gözə gəldiz,
 Dövrən sizin oldu de görək ya bizim oldu.

Mir Paşa

Türkün yarısın kirvə Haystana verirlər?
 Şamil qələni, bil ki, Dağıstana verirlər,
 Bakü şəhərin türk kimi aslana verirlər,
 Dövrən sizin oldu de görək, ya bizim oldu.

Əli İslam:

Siz söylərdiniz yay bizim, yaz da bizimki,
 Ördək də bizim, quş da bizim, qaz da bizimki,
 Hər kəlmə başı bir-iki, Qafqaz da bizim ki,
 Dövrən sizin oldu de görək, ya bizim oldu.

ATA VƏ OĞUL**Əli İslam:**

Getdiyın bir güncədir,
 Meydanda dəst pəncədir,
 Gəl get oğlum, yazığam,
 Məxluq məni incidir.

Mir Paşa:

Mən getmirəm, ay ata,
 Salma məni sən oda,
 İntelligent olmuşam,
 Oxşamıram soldata.

Əli İslam:

Dur dolanım başuva,
 Baxgilən yoldaşuva,
 Əsgərliyə düşürsən,
 Molla baxıb yaşuva.

Mir Paşa:

Molla görmür, mat deyil,
 Düşmən deyil, yad deyil,
 Rüşvəti bas ovcuna,
 Üç-dörd min bir zat deyil.

Əli İslam:

Rüşvət deyirsən verim,
 Gül tək səni bəsləyim,
 İşdir gəldi mart ayı,
 Onda oğul, neyləyim?

Mir Paşa:

Biz qaçarıq İranə,
 Vətən qalsın viranə,
 Cibdə də pul olmasa,
 Yan allıq Kiçik xanə.

Əli İslam:

Qabaq vardı hörmətim,
İzzətim, həm şöhrətim,
İndi getsəm İranə,
Əsir düşər qeyrətim.

“ABŞERON MEYXANALARI” kitabından:

Mirpaşa və Əli İslam

(d. və ö. tarixləri məlum deyil.)

Azərbaycan klassik ədəbiyyatının, o cümlədən, meyxana janrının mahir biliciləri. XIX-XX əsrlərdə yaşamışlar. Bioqrafiyaları və başqa əsərləri haqqında əldə məlumat yoxdur. Hacıbəyli qardaşları müdiriyyətinin aktyorları olmuş, Azərbaycan Dövlət Teatrında çalışmışlar. Aşağıda oxuculara təqdim edilən meyxana kupletləri 1919-cu ildə Bakıda nəşr edilmiş “Hal-hazıra dair meyxana” kitabından götürülmüşdür.

BAX

Mir Paşa

Təklif edirsən, mən də deyim meyxana,
Uprava gör açıbdır kasıblara çayxana,
Bir bax Səfa məktəbi dönüb olub toyxana,
Çiyinləri pullanıb, hər gecə piyanə bax.

Əli İslam

Gəlib bu məclisdə tərif edək əsgəri,
Dövlətlini qoymayaq qalsın onlardan geri,
Bağlamasın boş yerə belinə qızıl xəncəri,

Bərkdə qaçıb gizlənir, xəncəri-bürənə bax.

Mir Paşa

Qeyrəti olan mægər əsgərlikdən qaçarmı?

Öz vətəninin buraxıb dağı, daşı aşarmı?

Arvadı evdə olan rus qızına baxarmı?

Fatması qan ağlayır, etdiyi əfqanə bax.

Əli İslam

Rəsm günü davaya kasıb, lüt, üryan gedər,

Arvad-uşaq ağlaşar, dalınca Quran gedər,

Dövlətlilər bulvarda basıb fisincan gedər,

Kasıbların evində kişmişi-qənddana bax.

Mir Paşa

Zəhmət çəkib uzaqdan bu məclisə gəlmisiz,

Ölümdən heç qorxmayıb sözün düzün demisiz,

Camaatın bezini satıb pulun yemisiz,

Pulu qazandı tacir, kasıblar üryanə bax.

Əli İslam

Qışın günü çal-çarıq, bəs şineli neylədin?

Bu gecənin düzündə məşqi necə eylədin?

Tökün bütün şeyləri bir qazana, qaynadın,

Oyaq onu xabdən, ipəkdən yorğanə bax.

Mir Paşa

Bildirki mart ayında qapaza dəydi başımız,

Yandırıldı cəmiyyət, dağıldı dam-daşımız,

Gəldi bizə köməyə Osmanlı qardaşımız,

Yaşasın Ənvər Paşa, Mürsəli-aslana bax!

Əli İslam

Bəyənmirsiz İslamı, nöş gülürsüz babiya?
İş bərkə düşəndə siz minirsiz yabıya,
Öyrənibsiz qaçmağa yorta-yorta Qubaya,
Kasıbların meyidi oxşayır xortdana , bax.

Mir Paşa

Düz üç aydır girmisən vağzalda sən xidmətə,
Eyləyirsən sidqilə xidmətini millətə,
Hər biletə yüz manat – dadanıbsan rüşvətə,
Oçeretdə kasıblar etdiyi əfqanə bax.

Əli İslam

Mollanı gör, kəndi çap, getmə heç əsgərligə,
Yazdır özün qaradavoy jandarma hələligə,
Haçan gördün türk yığır, qoy özüvi dəliligə,
Bununla da olmasa, pasport al, İranə bax.

NƏ VECİMƏ

Əli İslam

Xoş gəlmisiz, bu məclisə gələnlər,
Bəzi yerdə sözün düzün deyənlər,
Kasıbların bezin çatıb yeyənlər,
Yolundu İran, sənin nə vecivə?

Mir Paşa

Sən kasıbsan, bu işlərə qarışma,

Millət üçün cəhd eləyib çalışma,
 Zamani ki düşdü şəhrə atışma,
 Yolumdu İran, mənim nə vecimə.

Əli İslam

İl dolandı, bağüstana meyl elə,
 Gedib gəzib Mərdəkanı seyr elə,
 Sat kasıbın bezlərini, xeyr elə,
 Kasıb lüt-üryan, sənin nə vecivə?

Mir Paşa

Eşit, birdən gəldi genə mart ayı,
 Söylə görüm, nəyin vardır, ay dayı,
 Mən qaçıram o vaxtda İran sarı,
 Burda axsa qan, mənim nə vecimə.

Əli İslam

Mart ayında lap gəlmişdim canə mən,
 Meyl eylədim üç ay Nardaranə mən,
 Möhtac oldum bir cırıq yorğanə mən,
 Kəm köhnəmi yırtdı siçan, nə vecivə?

Mir Paşa

Pis adətdir, qalıb bizə farisdən,
 Söhbətimiz çün keçibdir Parisdən,
 Klassiklər halini bil qarisdən,
 Evləri talan, mənim nə vecimə.

Əli İslam

Sən deyirdin, düşübdür fürsət ələ,
 Aləmə təki salasan zəlzələ,
 Əkil şuraya, məni sal cəncələ,
 Səl tək axdı qan, sənin nə vecivə?

Mir Paşa

Alçaq oldu o alçaqdan damivuz,
 Bədtər oldu günü-gündən halıvuz,
 Nə pis günə düşdü Ərdəhənivüz,
 Düşsə də tufanə, mənim nə vecimə.

Əli İslam

Baxmagılan lap canıvun cırığına,
 Cümlə-cahanı vermisüz qırğına,
 Qarnın dönüb zorba çaxır tuluğuna,
 Misl avangiyan, sənin nə vecivə?

Mir Paşa

Əsir idik üç yüz il biz urusa,
 Mindiririk təzə gələn ərusa,
 Azərilər indi dönüb xorusa,
 Ərşdə cövlan, mənim nə vecimə.

Əli İslam

Səhər-səhər saldırgılən çotəni,
 Axşam üstü qoşdur ət pir lötkəni,
 Sübhəcən vur zakuskasız vodkanı,
 Hər gecə mehman, sənin nə vecivə?

Mir Paşa

Uşaqların çörək deyib ağlasa,
 Ah çəkərək sinəsini dağlasa,
 Dükançılar çəkib qapını bağlasa,
 Mədəndə fantan mənim nə vecimə.

Əli İslam

Əsirgədün pulları millətindən,
 Vermədün heç bir qəpik dövlətindən,
 Vaxt olar ki, çıxar xəcalətindən,
 Azərbaycan sənin nə vecivə?

ÇAL**Mir Paşa**

Biz dedikcə meyxana, siz əl çalın,
 Keyf eləyin, acları yada salın.
 Göz açıb Dağıstana bir nəzər salın,
 Onların havasına bir çanaq havası çal.

Əli İslam

Haqq-təala əqil verir, göz verir,
 Dövlətliyə köməklik deyəndə dərd üz verir,
 Dövlətli var pul verir, dövlətli var söz verir,
 Pul verəni olardan ayırmaq havası çal.

Mir Paşa

Nə pis günə düşdü Şimalın ağ ayısı,
 Arvad-uşaq qırıldı, hara qaçdı dayısı?

Əsir etmək istəyir indi bizi ayrısı,
Çal Denikin işləsin, biz yanaq havası çal.

Əli İslam

Denikinin gəlməsin biz bilirik, danmarıq,
İstəyir hər kəs gələ, biz dəxi allanmarıq,
Budur sözün qızası, heç kəsə inanmarıq,
Bildirki mart ayında qırılmaq havası çal.

Mir Paşa

Bu işlərin cümləsi bir gün bizə əyandır,
Denikinin planı Qafqaz üçün yamandır,
Bizim müsəlman hələ ayıq deyil, piyandır,
Piyan-piyanda yıxılmaq havası çal.

Əli İslam

Bir gün olub piyanlar dırmaşırlar damlara,
Bircə gəlib kilsəyə, baxaydın İslamlara,
Atəşpərəstlər kimi baş əyirdi şamlara,
Saat on ikidən sonra öpüşmək havası çal.

Mir Paşa

Oğlunu gizlətmisəm, tuf sənin saqqaluva,
Gəlsə bura Denikin, vay sənin əhvaluva,
Arvadın əsir alar, od vuracaq maluva,
Qoçular qan-qan deyir, atışmaq havası çal.

Əli İslam

Baxma dezertirlərin pasportuna, yaşına,
Yığ onların cümləsin, baxma o göz yaşına,

Əsgərlikdən qaçanlar çarşaf örtsün başına,
Təndirdə gizlənənçün yaşınmaq havası çal.

Mir Paşa

Gəlir qara xəbərlər, sal bir onun yadına,
Qulaq verin bir zaman acların fəryadına,
Gəlin gedək könüllü Dağıstan imdadına,
İttəhadla bu işə yapışmaq havası çal.

Əli İslam

Yeməyə yetim malın vardı sənin niyyətin,
Müftəxorlar içində artar sənin hörmətin,
Əsgərlikdən qaçmasan yoxdu sənin qeyrətin,
Qış günü gir kürsüyə, ağnamaq havası çal.

Mir Paşa

Rusca bir az oxuyub boş başı bəyənmirəm,
Saxlamışam mən Annanı, Fatmanı mən neylərəm?
Dinimdən, imanımdam artıq onu bəslərəm,
Çal, başuva fırlanım, oynamaq havası çal.

Əli İslam

Acqarına gəlmişik, etməmişik naharı,
Dövlətlilər kulubda oynayırqlar qumarı,
Qış qurtardı, ay kasıb, gözləgilən baharı,
Yolun düşdü İrana, qızdırmaq havası çal.

Mir Paşa

Günlərin bir günündə yolum düşdü bulvara,
Müsəlman cahılları fırlanırdı avara,

Pardan deyir, madmazel “ax tı, moya Tamara”,
Gedək mənimlə damoy, çay içək havası çal.

Əli İslam

İntiligent olmuşam, mərifətim anlaram,
Hər il Pasqa bayramı süfrəmi sahmanlaram,
Şərab içməyən gələ, döyüb, söyüb danlaram,
Kasıb gəlsə, qapını bağlamaq havası çal.

Mir Paşa

Tərif edin hər zaman təzə gələn əsgəri,
Qafqazlılar unutmaz heç bir zaman Ənvəri,
Kor olacaq, bilin siz, düşmənlərin gözləri,
İşlər ayırd olanda yığışmaq havası çal.

Əli İslam

Həvəs ilə get, əsgər, Allah sənə yar olsun,
Hər kəs boyun qaçırırsa, görüm ki, bimar olsun,
Türk oğlu türk olan şəxs həmişə dindar olsun,
Ənvərini yad edib əl çalmaq havası çal.

Mir Paşa

Bildirki mart ayını əcəb saldın yaduva,
Türklər gəldi yetişdi yaxşıca imdaduva,
Əsgərlikdən qaçanlar, tuf sənənin əcdaduva,
Cəhalət uyqusunda bir yatmaq havası çal.

Əli İslam

Dövlətlişən, pulun var, qalma kasıb fikrinə,
Çıxsın kasıbın canı, salsın tufəng çiyininə,

Gizlətgilən oğlunu, toyuq kimi sal hinə,
Toyuğu sən bişir ye, qayğanaq havası çal.

BACARA BİMƏZSƏN

Əli İslam

Bəsdir bizi gətirmisən lap cana,
Ağıllı ol, dönməginən heyvana,
Məştəqə, Zabrat, Ramana bir yana,
Bir Nardaranla bacara bilməzsən.

Mir Paşa

Anlagılan bu işin mənasını,
Görgilən bir Dağıstan davasını,
Denikinin biz çəkək cəfasını,
Sən Dağıstanla bacara bilməzsən.

Əli İslam

Aç gözüvü, baxgilən Hindistana,
Teleqraf eyləyim bu gün İrana,
Azərbaycan hökuməti bir yana,
Bir Kiçik xanla bacara bilməzsən.

Mir Paşa

Bildir martda zəhərlədin dilindən,
Bir sandıq pul düzəltmişdin xəlimdən,
Mən demədim, qurtarmazsan əlimdən,
Sən oxatanla bacara bilməzsən.

Əli İslam

Ağ binəyə bildir eylədiz hücum,
 Çox top atduz məscidinə gubba-gum,
 Hövsanına vermişdiz ultimatum,
 Acı soğannan bacara bilməzsən.

Mir Paşa

Çay yerinə səhər yeyirdiz aşı,
 Heç tapmırdım evimdə mən bozbaşı,
 Harda qaldı dörd qatar patron daşı,
 Bir göysatanla bacara bilməzsən.

Əli İslam

Yatmısan sən, yox xəbərin xəbərdən,
 Gecələri keçirirsən səhərdən,
 Masquranı doldurubsan zəhərlən,
 Gürzə ilanla bacara bilməzsən.

Mir Paşa

Çox şirindir bolşevikin dilləri,
 Pis keçirib kasıb keçmiş illəri,
 Bildir martda məskən etdin çölləri,
 Çöldə yatanla bacara bilməzsən.

Əli İslam

Mart ayında çox çəkmişik zilləti,
 Sovet bizə eylədiyi “hörməti”,
 Odlamı siz “xaneyi-cəmiyyəti”,
 Qəlbi yananla bacara bilməzsən.

“KOMMUNIST” QƏZETİNDƏ MİR PAŞA VƏ ƏLİ İSLAMIN QƏTLİ HAQQINDA

“Коммунист”, 21 февраль 1921

Театральное искусство в уездах

Союз «Рабис» наметил несколько трупп, в том числе и армянскую гоструппу для обслуживания уездов АССР. Эти труппы в ближайшее время выедут в уезды.

«Коммунист», 23 февраль 1921.

Извещения

Настоящая похоронная комиссия по похоронам зверски убитых в г. Шуше маузеристами – дашнаками

артистов Гостеатра товарищей

Анаплинского и Мир-Паши

участвовавших в агитпоезде,

доводит до сведения всех, что останки убитых будут преданы земле 24-го февраля.

Похоронная процессия начнется 24-го февраля, в 10 часов утра, с мечети «Таза Пир», по следующему маршруту: Таза Пир, Азиатская, Персидская, Губернская, Базарная, Николаевская, Кривая, Торговая Гостеатр (остановка), Обратно по Б-Морской, Молоканской, Рабис (остановка), далее по Б.Морской, Меркуревской, Наркомпрос (остановка), далее по Меркуревской, Набережной, Садовой, по Азревкома (остановка), затем по Николаевской до ЦК АКП (остановка), далее по Красно-Крестовской, по Кладбищенской на кладбище.

«Коммунист», 23 февраль 1921.

“Восточная Консерватория готовился к устройству траурного вечера в честь павших героев – артистов Гостеатра **т. Анаплинского и Мир-Паши.**

Программа:

1). Речи: биография героев и значение потери их в области Восточной музыки.

2). Музыка: Похоронный марш, тасниф посвященный героям – исполнит Восточный Симфонический Оркестр. Все остальные номера программы грустного содержания.

Заввостконс Оганезашвили

24 февраля в 7 ч. в помещении Рабочего клуба на Баилове назначается Заседание Совета Рабочих, Крестьянских и Красноармейских Депутатов Ваилов Биби Эмбатского Района совместно с Промыслов Заводскими Комитетами. В 6 ч. веч. в том же помещении заседание фракции Коммунистов Совета.

“Kommunist”, 24 fevral 1921-ci il.

Azərbaycan hərbi işləri maarifi, xarici işlər, daxili işlər, xalq kommissarlıqları səhnə xadimləri və məşhur artistlərdən əbülhəsən anaplı və Mir Paşanın canilər əlində faciənə bir surətdə qətl edildiklərini yas və təhsir ilə ümuma bildiriyorlar.

Mərasim dəfni bu gün, fevralın 24-də olacaqdır.

Azərbaycan Sovet Ensiklopediyası

“Əbülhəsən Məmmədov Anaplı 1894-cü ildə Quba rayonunda anadan olmuşdur. Əbülhəsən kiçik ikən anası və qardaşı ilə birlikdə Bakıya köçmüşdür. O, yoxsul ailədə böyüməsinə baxmayaraq tez-tez şəhərdə çıxış edən aktyor

truppalarının tamaşalarına baxmağa böyük həvəs göstərir. Nəhayət, çox çəkmir ki, Azərbaycan artistləri ilə dostlaşaraq teatrda işləməyə daxil olur. Ə.Anaplının səhnə fəaliyyəti Z.Hacıbəyovun 1913-cü ildə tamaşaya qoyulmuş “Evli ikən subay” musiqili komediyasındakı Qaraçı rolunu oynaması ilə başlayır.”

ƏLİ ABBAS RZAZADƏ

“Kommunist”, 23 fevral 1921

Neçə yıllardır ki, türk səhnəsini fələk nəzərdə dutub. O səhnəyə hər bir az fasiləsində bir zərbə yetirmək ilə sənayei-nəfisə xadimlərini dağdar etməkdədir.

Az müddətdə canilər əlində çabalayan bir halda Ərəblinskini itirdik. Bir az sonra Vəli kimi gözəl bir aktyorun ölüm xəbərini eşitdik. Daha bir az sonra şəhərimizdə vəfat edib qərib, heç kəsiolmayanlar kibi dəfn olunan Cahangir Zeynalovun ölüm xəbərini Seyid Hüseyn Sadiq qəzetdə yazdığı təziyə məqaləsindən öyrəndik. Hacınski kibi gözəl artisti səhnəmizə çox görünən fələk Hacıbaba Şərifov kibi səhnə xadimini dəxi əlimizdən aldı. Bu gün də Qarabağdan qəmli xəbərlər eşidirik.

Məlum olur ki, Əbülhəsən Anaplını və Mir Paşa Sadıqovu qanlı canilər – daşnaqlar qətl etmişlər. Anaplının zərifanə çıxışlarını və Mir Paşanın Əli İslamla söylədikləri meyxananı görünən və eşidənlər, əlbəttə bilirlər ki, səhnəmiz nə qədər böyük tələfat verir.

Bu gün əgər avropalılar bir sənayei-nəfisə işçisini itirər isə, bütün nasif və təhrirlər ilə bərabər özünə təsəlli vermək üçün yüzünü özlərinin sənayei-nəfisəyə dair məktəblərinə dikib söylüyorlar: Bu itkinin əvəzinə qalan məktəb bizə neçə dəfə artıq işçi verər.

Əcəba biz türk və Şərqi səhnəsinin, türk və Şərqi sənayei-nəfisəsinin işçiləri ikinci Anaplı və Mir Paşaları yetirən hanki məktəbə öz yaş və dolu gözlərimizi dikib onlardan kömək gözləyək?

Hanki məktəb bizə Anaplı verəcək ki, öz istedadıyla ümumnasın məhəbbətini qazansın?

Hanki məktəb bizə əli İslama yoldaş olmaq üçün Mir Paşa verəcək ki, onların səhnəyə çıxışını dörd göz ilə gözləyən camaat təsəllivar olsun?

Amma qanlı daşnaq bir dəfə anlamalıdır ki, türk aktyoru azadə bir sənətkar

olub da həmişə kəndli və fəhlə içində işləyib, acı həqiqəti onlara anladıb. İndi böylə tələfatlar yetər, aktyorları azadə səhnəmizdən cəmaatimizə verilən ruhani qəzadən bir an geri durmağa vadar etməz. Biz öz müqəddəs vəzifəmiz ifasında həmişə bərqərar varız və olacağız da.

Yatdığınız yer sizə rahat olsun, ey türk səhhəsinin tez tulu və tez edən yıldızları.

Anaplı və Mir Paşanın qətli münasibətilə səhnə xadimlərinə diləriz.

M.SƏİD

SƏNAYEİ-NƏFİSƏNİN BİRİNCİ QURBANLARI

“Kommunist”, 24 fevral 1921-ci il.

Bu gün şəhərimizdə hər tərəfə baxırsan, bir yas, bir ələm nişanələri olaraq qara lentalar, əza mahnıları ilə uğraşan musiqi dəstələri görülüyor.

Ara-sıra qollarında qara matəm əlamətləri olaraq qara lentalar, yüzlərindən yoldaşlarının səmimi təsiratını daşıyan zatlar gözə çarpıyor.

Bu gün çox yaxşı düşündükdə nə bir məlivənci, nə də bir məşhur general vəfat etməmişdir.

Bu gün dəfn edilən qəhrəmanlar Bakı xalq səhnəsinin xadimlərindən Əbülhəsən ilə Mir Paşa yoldaşlardır.

Bütün Cümhuriyyətin sənayei-nəfisə səhnəsi əvvəlinci dəfə olaraq inqilab minasında verdiyi qurbanlarını xalqa kəməli-iftixarla təqdim edib diyor:

“Bakı səhnəsi öz inqilab vəzifəsini bitirdi və genə də bitirəcəkdir.”

Xəlqin təhzi-əxlaqı, qaranlıqdan çıxıb işıqlı bir istiqbala malik olması uğrunda lisanı və sənayei-nəfisəsi ilə çalışan qəhrəmanlar lüzumu görüb xalqa, vətənə canı və o əziz həyatı ilə də xidmət edəcəyini bütün vətəndaşlara elan elədi.

Yoldaşlar öz vəzifələri başında olaraq inqilaba yakışır bir tərzdə qəhrəmananə imtahan verdilər.

Bu gün, yəni fevralın 24-cü günü Bakı səhnəsi, doğrudan-doğruya, özünün inqilab səhnəsi olduğunu elan etməklə qocaman səhnənin qaranlıqlar altında keçirdiyi tarixi unutturdu.

Bu gün qırmızı əsgər səhnəsinin tarixinin birinci günüdür.

Eşq olsun inqilab yolunda fədai-can edən qəhrəmanlara!

Eşq olsun qırmızı səhneyi-nəfisə xadimlərinə!

AĞA BABA YUSİFZADƏ

ŞƏHİDLƏR DƏFNİ

“Kommunist”, 25 fevral 1921-ci il.

Qarabağda inqilab uğrunda faciəyə bir surətdə şəhid olan artistlərdən Əbülhəsən Anaplinski ilə Mir Paşa sadıqovu və zabitlərdən Əbdülhəmid Yusifxanov, yunkerlərdən Mir Əhməd Mirhəsənov ilə Hüseyn Əsgərov yoldaşları dəfn etdilər.

Əvvəlcə bu beş cənazə böyük izdiham ilə Təzə Pir məscidindən qaldırılıb Dövləti-tiyatro qarşısına gətirildi.

Tiyatro qarşısında türk aktyorları tərəfindən Əli Abbas Rzayev, artistlər komitəsi tərəfindən, fəhlə klubundan, Səba tiyatro dəstəsindən, erməni artistlərindən, yəhudi artistlərindən, “Sabir eqit” tiyatrosundan nümayəndə yangılı və atəşin nitqlər söylədilər.

Sonra cənazələr “Rais” qarşısında saxlanılıb “Rais” nümayəndəsi ilə Gəncə artistləri nümayəndəsi danışdılar.

Oradan cənazələr Maarif Xalq Komissarlığı qarşısına gətirildi.

Burada Maarif Xalq Komissarı yoldaş Dadaş Bünyadzadə Maarif Xadimləri İttifaqı tərəfindən Müslim bəy Bağirov, Yaqubov nitqlər söylədilər.

Hərbiyyə məktəbi qarşısında yoldaş Mirzə Davud Hüseynov, Cəbiyev və Hərbiyyə məktəbi tərəfindən yoldaş Kənan yoldaşlara rəhmət oxuyub əlvida dedilər.

Oradan cənazələr Azərbaycan İnkilab Komitəsi qarşısına gətirildi.

Burada yoldaş Nərimanov atəşin və mənalı bir nitq söylədilər.

Sonra Azərbaycan Kommunist Firqəsinin Mərkəzi Komitəsi qarşısında Mirzə Davud Hüseynov Mərkəzi Komitə tərəfindən danışdı.

Oradan Bakı İcraiyyə Komitəsi qarşısına gətirilib burada Bakı Şurası

tərəfindən Mir Bəşir Qasimov və şəhərimizdə davam edən Füqəra Komitələri Qurultayı tərəfindən bir nəfər nümayəndə axırncı əlvida nitqləri söylədilər.

Sonra cənazələr qaldırılıb qara torpaqlara tapşırılmaq üçün qəbiristana aparıldı.

Mərasimi-dəfndə bütün Xalq komissiyaları, Hərbiyyə nümayəndələri, artistlər, Füqəra Komitələri Qurultayının bütün nümayəndələri isbati-vücut edirdilər. Bunlardan başqa şəhər əhalisi dəxi qəmlərə şərik olub mərasim-dəfndə iştirak edirdi.

CƏFƏR CABBARLI

23 fevral 1920, nömrə 38

Bakıda, Azərbaycanın paytaxtında Rza Darablı ilə Əbülhəsən Anaplıni tanımayan yoxdur. Hər kəs bizim bu iki gənc sənətkarımızı tanıyır. Hər kəs bu iki komik oynarkən bir daha sənətkarını görmək məqsədilə əlini və ovcunun içini ağrıtmışdır.

Yarın, şubatin 24-də (1920-ci il) Dövlət Teatr heyəti tərəfindən bu iki aktyorun şərəfinə olaraq “Arşın mal alan” operettası oynanılacaqdır. Möhtərəm oxuculara Darablı və Anaplıni bir qədər tanımaq istərdim.

Rza Darablı ilə Əbülhəsən Anaplı 1911-ci sənədən başlayaraq, bərabər olaraq səhnəyə çıxmışlardır. İlk çıxışlarında kəndi iqtidarlarını göstərmiş, hər kəsin nəzər-diqqətini kəndilərinə cəlb etmişlərdi. Bizdə, bizim səhnəmizdə pək az adam Darablı ilə Anaplı kimi az zaman içərisində məruf olmuşdur. Bu iki aktyor o qədər məruf olmuşlar ki, bunlarsız, demək olar ki, bir müsəmirə keçməmişdir.

Əvvəllərdə bu iki aktyor səhnəyə bərabər çıxır, hər ikisi bir məslək, komiklik məsləkini təqib edirdilərsə də, lakin son zamanlar bunların hərəsi başqa-başqa şəxsiyyətlər olmuşlardır.

Əbülhəsən Anaplı əski məsləkində qalmış, ondan bir an ayrılmaq istəməmiş, hətə o yolda tərəqqi edərək hər kəsin məhbubül-qəlbi olmuşdur.

Əbülhəsənin yalnız səhnədə deyil, hər zaman, hər yerdə komik olaraq görmək olur. Komiklik Əbülhəsənin kəndisindən ayrılmaz bir təbiətdir.

Nə qədər böyük və ali bir məclis olursa-olsun, nə qədər məşhur və müqtədir sənətkarlar o məclisdə o məclisdə icrai-məharət edirlərsə etsinlər, Əbülhəsən onların həpsini ikinci dərəcəyə buraxacaqdır. Bütün məclis əhlini, avam olsun, xas olsun, kəndisinə məşğul edəcəkdir.

Rza Darablı əfəndi də ibtidada komik idi. O, bütün müqtədir aktyorları eynilə təqlid edirdi. Yalnız aktyorlar deyil, hər kəsi kəndi tövr və hərəkətilə, ahəng və ləhcəsilə təqlid etmək onun xüsusi bir əyləncəsi idi. Daha üç həftə bundan əvvəl Rza Darablı mərhum Hüseyn Ərəblinskiyə Nadir şah rolunda təqlid etməklə, Nadir şah kimi mühüm və ciddi rolu oynamaqla “Nadir şah” faciəsində iştirak etdi. İki həftə əvvəl “Ağa Məhəmməd şah Qacar” faciəsində Ağa Məhəmməd şah rolunu oynadı. Hətta “Leyli və Məcnun” operasında Məcnunun rolunu Hüseynqulu Sarablıni təqlid etməklə Teymurxanşurada oynadığı məşhurdur.

Rza Darablı səhnəmizə ilk bir komik olaraq çıxmış isə də, lakin son zamanlarda kəndisinə daha ciddi bir vəziyyət taxınıb, faciələrdə də iştirak etməyə, həm də ciddi və mühüm rollar oynamağa başlamışdır.

Bizim səhnəmizdə Rza Darablı yeganə bir aktyordur ki, kəndisinin xüsusiyyəti – rol məhdudluğu yoxdur. O, amplua tanımaq istəməz. Nə kimi bir rol olursa-olsun, biməhaba öhdəsinə alıb oynar.

Rza Darablıni bir gün “O olmasın, bu olsun” operettasında hambal kimi məsxərəçi bir rolda görüyoruz, öteki gün Nadir şah kimi bir qəhrəman, daha başqa bir gün “Qaçaqqlar” faciəsində Şpiqellir kimi fitnəçi, yarın Kamal kimi hissi-intiqam ilə yanıb-yaxılan, bu uğurda cinayət irtikabından belə çəkinməyən bir cani tiplərində görürük.

Rza Darablınin bacarmadığı bir şey yoxdur. O hər şeyi bacarır. Hətta son müsəmirələrin birində məşhur xanəndə Seyid Şuşalını segah oxuyarkən təqlid etmişdir.

Rza Darablı səhnəmizdə müqtədir bir aktyor olmaqla bir məktəbi-bədayi hüsulə gətirməsinə əmil ola biləcəyi ümid edilməktədir. Bizdə komik aktyor çoxdur. Rza Darablı ilə Əbülhəsən Anaplı o aktyorların cümləsindədir ki, əbədən şarj etməzlər. Qayət təbii surətdə tipləri kəndilərində təzahür etdirirlər.

Ümid edilir ki, yarınkı şərəf (benefis) günü münasibətilə teatr və səhnəmizin tərəqqisini istəyənlər bu iki aktyorumuzu təqdir edər, onları unutmazlar.

(Cəfər Cabbarlı. Əsərləri, dörd cildə, IV cild\ Tərtibçi: Asif Rüstəmli,
Bakı, 2005, səh.129-130)

Könül Nəhmətova. Məqalələr
AZƏRBAYCAN XALQ CÜMHURİYYƏTİNƏ GEDƏN YOLDA
SEYİD HÜSEYNİN FƏALİYYƏTİ

Seyid Hüseyinin siyasi dünyagörüşü “Müsavat” partiyasının təsiri altında formalaşmışdır. 1918-ci ildə “Təqsir kimdədir” məqaləsində müəllif yazırdı: “Rusiya inqilabı onun daxilində yaşayan millətlər üçün bir imtahan meydanını təşkil etdi. Hər millət bu meydanda özünün həyat və siyasət dərslərində layiq olduğu dərəcəyi, nömrələri qazandı, aldı”. Seyid Hüseyinin mədəni-ictimai fəaliyyətinin yorulmaz tədqiqatçısı Aydın Hüseyinzadə ədibin fikirlərinə münasibətini bildirmək üçün yazırdı: “Müəllif öz azadlıq və istiqlaliyyətini **əldə** etmək üçün Azərbaycan xalqının da belə bir inqilaba ehtiyacı olduğunu söyləyir. Lakin həmin illərdə ölkədə yüksələn və ciddi şəkil alan inqilabi hərəkət, Azərbaycan xalqının siyasi mübarizə meydanına atılmasını layiqincə qiymətləndirməyi bacarmayan mühərrir dünyagörüşünün məhdudluğu nəticəsi olaraq böyük bir səhvə yol verir: “Bizim imtahanda ümidli nömrələr alacağımız şübhəlidir” – deyir, xalqın qələbəsinə, qüvvəsinə inamsızlığını bildirirdi”¹². S.Hüseyni dünyagörüşünün məhdudluğunda təqsirləndirməklə tədqiqatçı böyük yanlışlığa yol vermişdir. Hələ 1911-ci ildə S.Hüseyn “Müsavat” partiyasının gizli bəyannaməsinin hazırlayacaq qədər öz dairəsinin etimadını məhz ictimai-siyasi dünyagörüşünün sayəsində qazanmışdı. Elə bu bəyannamədə də S.Hüseyn “jandarmi-aləm” ləqəbi ilə müləqqəb olan Şimal ayısı Rusiya hökuməti-müstəbidəsi”nin “aləmi-İslamın

¹² A.Hüseyinzadə.Seyid Hüseyinin pedaqoji fəaliyyəti və maarifçilik görüşləri. “Maarif”, 1991.

başına gələn bəlalərin əksərinə, bəlkə də həpsinə” səbəb olmasını bəyan edir ki, tarix ədibin ehtimallarını eynilə təsdiqləyir. Məhz , buna görə də bu imtahanda İslam aləminin bir parçası olan Azərbaycanın “ümidli nömrələr” alacağına şübhə ilə yanaşır. Ədib Azərbaycanın başı üzərindəki pəncənin ağırlığını bütün gerçəkliyi ilə dərk edirdi. Elə bu deyilənlər kifayət edir ki, S.Hüseynin şübhəsini “mühərrir dünyagörüşünün məhdudluğu nəticəsi” kimi deyil, siyasi uzaqgörənlik kimi qiymətləndirək.

Hüseyn Baykara “Müsavat” partiyasının yaranmasının ilk mərhələsi haqqında yazırdı:

“1911-ci ildə belə bir vəziyyətdə vaxtı ilə M.Ə.Rəsulzadə ilə Sosial-Demokrat partiyasının “Hümmət” təşkilatında çalışan üç nəfər fəhlə - A.Rəsulzadə, Abbasqulu Qasımzadə və Vəli Mikayıl oğlu ilə birlikdə qeyri-leqal təşkilat yaratmağı planlaşdırırlar. “Hümmət” təşkilatının üzvləri olan bu üç nəfər partiya yaratmaq fikrində olduqları zaman **onlardan biri dəftərxana dükanı açaraq ticarətlə məşğul olurdu, o biriləri isə sərbəst çalışırdılar**. Ancaq onların heç biri bir partiya proqramını hazırlayacaq siyasi savada malik deyildilər. Onlar yaratdıqları partiya “Müsavat”adını qoymaqla çox anlamlı ad seçmişdilər. Bu partiyanın qəbul etdiyi proqramda islam dini ön plana çəkilirdi”¹³.

Hüseyn Baykaranın fikirləri də bizə Seyid Hüseynin “Müsavat” partiyasının yaranmasındakı əvəzedilməz fəaliyyətinin olması qənaətinə gəlməyə imkan verir. Ehtimal ki, partiya proqramı da ilk dəfə məhz Seyid Hüseyn tərəfindən hazırlanmışdır. Proqramın bütün maddələrində əks olunan ideyalar Seyid Hüseynin publisistik yaradıcılığında ictimai-fəlsəfi-estetik təfəkkürünün əsas müddəaları kimi səslənir.

“Müsavat”ın ilkin qəbul etdiyi proqram islam birliyi üzərində qurulmuşdu və islami ideyalara daha çox üstünlük verilirdi. “Onun proqramında öz istiqlalını itirmiş müsəlman xalqlarına yardım və istiqlal qazanmış müsəlman məmləkətlərinə kömək fikri əsas yer tuturdu. İlkin

¹³ Hüseyn Baykara. Azərbaycan istiqlal mübarizəsi tarixi. Azərbaycan Dövlət nəşriyyatı, 1992, səh.184.

proqramında türkçülük məfkurəsi qabarıq verilməmişdi. Bunun da səbəbi həmin məfkurənin yenidən formalaşmağa başlaması idi¹⁴. Seyid Hüseynin 1911-ci ildə Həştərxanda sürgündə olan qohumu, dostu, qələm yoldaşı Əli Paşa Səbur Hüseynzadəyə yazdığı məktublardakı fikirləri “Müsavət” məramnaməsi ilə səsleşir: “Əgər öz hali-xüsusiyyəmdən xəbər alsan, nəhayətdə mütəəssüfəm. Çünki bugünkü milləti-İslamın hali-əsəf-istimalı kimi mütəəssüf etməz ki, hər bir tərəfdən onlara haqsızlıq edirlər və zərbi-dəst göstərilir. Əcəba , bunlara səbəb nədir? Vaqəən , mərhum Sabir əfəndi nə gözəl söyləmişdir:

Qanuni – qəvayidi – təbiət

Qoymuş bu cahanda böylə adət:

İnsandakı cəhldən, ziyadə

Haqsızlar edərlər istifadə.

Budur, bizim cəhalətimizdən haqsızlar istifadə edirlər”¹⁵. Məktub parçasından görüldüyü kimi, ədibin 1918-ci ildə yazdığı “Təqsir kimdədir?” məqaləsində qoyduğu problemlər onu gəncliyinin lap erkən çağlarından düşündürmüşdür.

Və yaxud, Seyid Hüseynin Əli Paşa Səbura 1912-ci il 6 may tarixli məktubunda qeyd olunur: “Heç bir barədə məndən nigaran qalma. Mən haman Bakıda görüb tanıdığım Seyid Hüseynəm. Heç bir xasiyyətim dəyişməmişdir. Fəqət bir xasiyyətim dəyişib. O da qeyri-müsəlmanların istər qocasına, istər uşağına və məzlumuna rəhm etməmək və müsəlmanlığına qarşı yegü olanlardan nifrət edib , bəlkə ədavət bəsləmək. Və heç bir kəsin əxfalatına uymamaq”.

¹⁴ Nəsiman Yaqublu. Məmməd Əmin Rəsulzadə. Bakı, Gənclik, 1911. səh. 49.

¹⁵ Məktub, 1911, 26 sentyabr.

Yeri gəlmişkən, elə bu məktubda da o, “Qurani-Kərim”in tərcüməsi olan kitabı dostuna göndərməli olduğundan bəhs edir. Mirzə Bala Məmmədzadə “Azərbaycan türk mətbuatı” kitabında “Quran”ın tərcüməsi ilə bağlı məlumat verərək yazır:

“Hacı Zeynalabdin Tağıyev kəndi “Kaspi” mətbəəsində türk hərfləri düzəldikdən sonra “Quran”ı türkcə olaraq təb etdirdi. Bunu Bakı qazisi Mir Məhəmməd Kərim tərcümə etmişdir”¹⁶.

Məmməd Əli Rəsuloğlunun xatirələrindən: “...1911-ci ilin son bahar günü idi. Arkadaşların gizli toplantı və müşavirə yeri olan rəhmətlik Abbas Kazımzadə bəyin mağazasının arxa odasında Abbas bəy ilə oturmuşduq. Arkadaşlarımızdan Tağı Nağıoğlu bəy içəri girdi və bizə “gürcülərin, ermənilərin, rusların siyasi partiyaları var, bizim nədən olmasın? Biz də bir partiya quraq” dedi. Bir neçə gün yaptığımız müzakirə və müşavirədən sonra “Müsavat” partiyasını qurmağa qərar verdik. Zətən o tarixlərdə İstanbulda olan Məmmədəmin bəy də bizə yazdığı məktublarda siyasi bir partiyanın qurulmasının vacib olduğunu yazır, bu işdə hazırlıqlar içərisində olmamızı istəyirdi.

Böyləcə, “Müsavat” partiyası qurulduqdan sonra partiya qəbul edəcək arkadaşları təsbit etməyə başladıq. Bu da o zamankı dövrə görə zor bir işdi. Müsavat partiyasına ilk aldığımız arkadaşlar bunlardır: Vəli Mikayıloğlu (ikinci dünya hərbində İrani işğal edən Kommunist ruslar tərəfindən Zəncan şəhəri ətrafında yaxalanaraq Rusiyaya gətirilmiş və güllələnmişdir), Seyid Hüseyn Sadiq (Azərbaycanın tanınmış ədəbiyyat və sənət adamı Sibirdə sürgündə olmuşdur), Əbdürrəhim bəy (əcəli ilə ölmüşdür), Axund Yusif ləqəbi olan Yusif Ziya (Türküstanda basmaçılarla birlikdə Ənvər Paşa komitəsində bolşeviklərlə vuruşarkən şəhid olmuşdur), Seyid Musəvi (çarlıq rus ajanları tərəfindən şəhid edilmişdir).¹⁷ Partiyanın Güney Azərbaycanda da şöbələri yaradılmışdı. “Müsavat”ın ilkin qəbul etdiyi proqram İslam fikri

¹⁶ Mirzə Bala Məmmədzadə. Azərbaycan türk mətbuatı. Bakı, səh. 70

¹⁷ Nəsiman Yaqublu. Məmməd Əmin Rəsulzadə. Bakı, 1991, səh. 48-49

üzərində qurulmuşdu və islami ideyalara daha çox üstünlük verirdi. Bu dövrdə “Müsavat” partiyası böyük işlər görürdü. Balkan müharibəsində Türkiyəyə yardım göstərmək təbliğatını aparırdı. Partiyanın üzvü Seyid Hüseyin gizli bir bəyannamə yazdı. Bu bəyannamə Orucovlar mətbəəsində sahiblərindən xəbərsiz Seyid Hüseyinin yardımını və partiya mənsub olan mürəttiblərin birgə fəaliyyəti ilə bir gecədə çap olundu.¹⁸ Həmin bəyannamədə “Müsavat” bütün Qafqaz müsəlmanlarını Osmanlı imperatorluğuna köməyə çağırırdı. Abbas Kazımzadə gizli şəkildə çap olunmuş bəyannamələri Tiflisə aparıb Qafqaz müsəlmanları arasında yayılması üçün poçt qutularına atıb sabahı günü geri dönmüşdü.

Müsavat”ın Qafqaziya türkləri arasında yayıb çar imperiyasını qorxuya salan bəyannamə aşağıdakı məzmununda idi:

“...Biliniz və agah olunuz ki. Bu müharibəyi xilafəti-islamiyyəyə malik olan Türkiyəyə açan Balkanın kiçik və ufaq hökumətləri deyildir. Zira, şir nə qədər zəif olsa da, çaqqallar və tülkülər ona yaxın gəlməyə cürət edəməzlər. Bu işləri işləyən insaniyyət və islamiyyət düşməni və “jandarmi-aləm” ləqəbi ilə müləqqəb olan Şimal ayısı Rusiya hökuməti-müstəbidəsidir ki, hər gün nə qədər ləvazimi-səhiyyə, ətibba, ianələr və könüllü adı ilə bölük-bölük nizamilər göndərir.

Şu saətdə bolqar, Serb və qaradağlıların nizami səflərində hədsiz-hesabsız rus zabitləri və topçuları mübarizə etməkdədir. Osmanlıların məğlubiyyəti haqqında çəkilən teleqraflar həp məğuldur. Bu surətlə onlar bir tərəfdən Rusiyadan hərbə gedənlərə cürət vermək, digər tərəfdən də müsəlmanları qorxutmaq istiyorlar. Aləmi-islamın başına gələn bəlaların əksərinə , bəlkə də həpsinə işbu... və hökuməti-müstəbidə səbəb olmuşdur. Digər məmləkətlərdəki İslam qardaşlarımız can və mal ilə müavinətdə bulduqları halda, biz Rusiya müsəlmanları nədən bir gəmad kimi

¹⁸ Məryəm Oruclu. Azərbaycanda və mühacirətdə Müsavat partiyasının fəaliyyəti (1911-1992). Bakı, Azərənəşr, 2001, səh .36

donmuşuq”¹⁹. Bütün bu qeyd olunanlar Seyid Hüseyin öz mühitində siyasi cəhətdən də hazırlıqlı bir şəxs kimi qəbul olunmasından xəbər verir.

1911-ci ildə Seyid Hüseyin bir müddət işsiz qalır. Əli Paşa Səburaya yazdığı 11 oktyabr tarixli məktubdan aydın olur ki, yazıçı bu günlərdə maddi cəhətdən çox sıxıntı çəkmişdir: “Bəradərim! Mənə Məhəmməd Sadıqdan uzaq dolanmağı tövsiyyə edirsiniz. Bu barədə təşəkkür edirəm. Zətən, mənim onunla bir o qədər xüsusiyyətim yoxdur. Hərçənd məişət məsələsi məni Haşimbəy mətbəəsində işləməyə məcbur edəcəkdisə də, lakin həlləli-müşkülət mənim üçün digər bir iş buldu. Yəni Orucovlar mənim bekar qalmamdan xəbərdar olub, məni çağırırdı. Bə”d əz məzəmməti-besyar ki, bekar qaldığım əsnada onlara xəbər etməmişəm, münasib bir donluq ilə mənə iş təklif etdi. Mən də qəbul edib bu saat onlar üçün işləyirəm. Hər bir kəsdən də qət”i-əlaqə etmişəm. Bəlkə bundan sonra da edəcəyəm, çünki bəni-növi-bəşərdə vəfa deyilən hissi-müqəddəs yoxdur”. Bu məktub bizə belə bir qənaətə gəlməyə imkan verir ki, Seyid Hüseyin bəyannaməni 1911-ci ilin son aylarında, Orucovlar mətbəəsinə işə girdikdən sonra hazırlamışdır.

Məktubun bu parçasından göründüyü kimi, ədib yeni bir qəzetdə çalışmağından bəhs edir ki, həmin qəzet “Yeni İrşad” idi. 1911-ci ildə iyulun 2-də Orucovlar “Məlumat” adında qəzet nəşr etməyə başlamışdılar. “Məlumat” qəzetinin müdiri Hacı İbrahim Qasimov və baş redaktoru Mehdi bəy Hacinski idi. “Məlumat” uzun davam edə bilməyib həmin ilin avqustunda hökumət tərəfindən qapadıldıqdan sonra Orucovlar bunun da yerinə “Yeni İrşad” adında qəzet çıxarmağa başladılar. “Yeni İrşad” qəzetinin müdiri Yusif Əhmədov, baş redaktoru isə Mehdi bəy Hacinski olmuşdur²⁰. İlk nömrəsi 1911-ci il avqustun 28-də, sonuncusu 1912-ci il martın 5-də çıxmışdır. Qəzetdə S.Hüseynlə yanaşı A.Səhhət, Y.V.Çəmənəzəminli, F.Köçərli, A.Yusifzadə və b.-nin məqalələrə dərc edilirdi. Lakin bu qəzet də uzun ömür sürməmişdir. “Yeni İrşad” qapandıqdan sonra Orucov qardaşları Sənətulla

¹⁹ Yenə orada: səh. 50-51).

²⁰ Mirzəbala Məmmədzadə. Azərbaycan türk mətbuatı. Bakı Universiteti Nəşriyyatı, 2004, səh.59

İbrahimovunun müdiriyyəti altında “İqbal” qəzetini çıxarmağa başladılar. Seyid Hüseyin bu qəzetdə də çıxış etməkdə davam edirdi. 1913-cü ildə Sənətulla İbrahimov əsgərliyə çağırıldığı üçün Hüseyin Sadiq qəzetin müdiriyyətini öhdəsinə götürmüşdür. 1914-cü ildə qəzetin müdiri Məmməd Əli Rəsulzadə, baş redaktoru isə Məmməd Əmin Rəsulzadə olmuşdur və həmin ildə də qapadılmışdır.

Yuxarıda məktubda göstərdiyimiz parçada daha iki önəmli məsələ diqqəti çəkir: Məhəmməd Sadiq Axundov və Haşım bəy Vəzirova münasibəti. Əli Paşa Səburun 1910-cu ilin axırlarında nəşr etdiyi “Yeni Füyuzat” məcmuəsində Məhəmməd Sadiq da çalışmışdır. 1911-ci ildə “Səda” və “Həqiqət” idarəsində həbslər icra olunan zaman “Yeni Füyuzat” idarəsində də həbslər icra olunmuşdur. Əli Paşa Səburu Həştərxana, qəzetin baş redaktoru Əhməd Kamalı isə Türkiyəyə sürgün etmişlər. Seyid Hüseyinin Əli Paşa Səbura yazdığı məktublardan onların Əhməd Kamalla sıx münasibətləri olması qənaətinə gəlirik. Lakin Əli Paşa Səburun dostuna yazdığı məktublardan əldə olmaması səbəbindən Məhəmməd Sadiqla bağlı fikrə aydınlıq gətirə bilmirik. Sadəcə, deyilənlərdən belə nəticə çıxarmaq mümkündür ki, Əli Paşa Səbur Məhəmməd Sadiqı çox yaxından tanıdığı üçün dostuna ondan uzaq durmağı tövsiyyə edir. Tarixin irəli səhifələrinə nəzər saldıqda daha bir ehtimal – tərəflər arasında əqidə ayrılığı məsələsi diqqətimizi çəkir. Belə ki, Məhəmməd Sadiq Aranın redaktorluğu ilə 1928-ci ildə İstanbulda nəşr olunan “Yaşıl yaprak” jurnalı “Məmməd Əmin Rəsulzadənin ünvanına yağdırdığı ciddi ittihamlarla daha çox tanınır”²¹.. Daha sonralar da, məsələn, 1951-ci ildə “Türk yolu” jurnalını da nəşr edən Məhəmməd Sadiq “M.Ə.Rəsulzadə və onun məsləkdaşlarına, Azərbaycan Milli Mərkəzinin, Azərbaycan Kültür Dərnəyinin (Ankara) və Müsavat partiyasının mövqeyinə kəskin müxalifətdə dururdu”. Çox ehtimal ki, müsavətçilərlə Məhəmməd Sadiq arasındakı münasibətlərin əsası elə Azərbaycanda həmin illərdən qoyulmuşdur. Tarixi

²¹ Abid Tahirli. Azərbaycan mühacirət mətbuatı

faktlardan da göründüyü kimi Məhəmməd **Sadiq**in mövqeyi “Müsavat” tərəfdaşları ilə barışmaz olmuşdur.

“Yaşıl qələm” ədəbi cəmiyyəti Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə fəaliyyətə başlamışdır. Bu dövrdə də Seyid Hüseynin ədəbi-mədəni fəaliyyəti genişdir və xüsusilə cəmiyyətin işində əvəzedilməzdir. Cümhuriyyət dönəmində Seyid Hüseyni siyasi arenada deyil, daim mədəni işlərin önündə görürük. O, 1919-cu ilin avqust ayının 26—sında “Yaşıl qələm”in təsis yığıncağını açarkən yeni təşkilatın məramnaməsini belə izah etmişdi:

1. Cəmiyyətin məqsədi Azərbaycan xalqının fikrən yüksəlməsinə çalışmaq və Azərbaycan ədəbiyyatında müşahidə edilməkdə olan yeniliyi qüvvətləndirmək, onu türklüyə və sadələşdirməyə doğru sövq etməkdir. Cəmiyyət məqsədinə irmək üçün:

a). Ədəbiyyatımızı təhlil və tarixi-ədəbiyyatımızı tərtib edəcək;

b). Yazıçılıq sənətini təşviq və tərqiblə sənət həvəskarlarını və gənc mühərrirləri bir araya toplayacaq, onları ədəbi ailə halına vəz etməklə aralarında yarış müsabiqələri açacaq;

c). Ədəbiyyatımıza, ülum və fünuna aid konfranslar verəcək və referatlar tərtib edəcək;

ç). Milli tariximizə və ənənətimizə aid əsərlərin nəşrinə çalışacaq.

“Yaşıl Qələm”in idarə heyətinə Hüseyn **Sadiq**, Məhəmməd Ağaoğlu, Əli Yusif, Mirzə Bala Məmmədzadə, Hənəfi Zeynallı daxil olmuşdular. Hüseyn **Sadiq** cəmiyyətin sədri, Məhəmməd Ağaoğlu katib seçilmişdilər.

Məramnamənin əsas müddəalarını Seyid Hüseynin bütün ədəbi-ictimai fəaliyyəti boyunca həyata keçirdiyi təşəbbüslərinin tezləri kimi qəbul edə bilərik. Seyid Hüseynin ədəbi dilimizin türkləşməsi və sadələşməsi üzərində zəhməti çox böyükdür və ayrıca bir tədqiqat mövzusunun əhatə edə biləcək qədər genişdir. Yazıçı demək olar ki, ömrünün böyük hissəsini ədəbiyyatımızı təhlilə , onun nəzəri və praktik məsələlərini öyrənməyə həsr etmiş, ədəbiyyat tariximizin qaranlıq səhifələrini işıqlandırmaq yolunda qiymətli işlər

görmüşdür. Ədəbiyyatımıza, milli tariximizə və ənənətimizə, yaradıcı gəncliyə himayədarlıq Seyid Hüseynin həyat amalına çevrilmişdir. Bu yöndəki çalışmalarını o, nəinki inqilaba qədərki dövrdə, həmçinin sovet Azərbaycanı dövründə də davam etdirmişdir. “Yaşıl qələm” ədəbi cəmiyyətinin məqsədlərini yalnız Süyid Hüseyn deyil, bütün cəmiyyət üzvləri özlərinin müqəddəs amallarına çevirmişlər. 1922-ci il martın 17-də buraxılmış və M.Ə.Sabirə həsr olunmuş “Yaşıl yarpaqlar” məcmuəsi, təşkilatçılarından biri yazıçı Ə.Haqqverdiyev olan və 1923-cü ildən fəaliyyətə başlayan “Azərbaycanı öyrənmə cəmiyyəti” “Yaşıl qələm” ədəbi cəmiyyətinin məramlarını həyata keçirmək yolunda ardıcıl atılan addımlar idi.

Qumral Sadıqzadənin bədii yaradıcılığı haqqında

(Qumral Sadıqzadənin "Analar tək qalmasın" kitabına ön söz)

Ədəbiyyatın qanunauyğunluqlarından biri budur ki, söz insan həyatının tempinə uyğun bir tərzdə söylənir. Müasir oxucunu yüksək poetik təsvirlərlə, fəlsəfi yorumlarla təəccübləndirmək olmur. Birbaşa deyilmiş söz çağdaş ədəbiyyatın ən optimal ifadə vasitəsidir. İnsan təfəkkürü bir ömrün məhsulu olmayıb qərinələrin sınağından çıxmış, mədəniyyətlərin tapdağı altında yoğrulmuş tarixi yaddaşın məhsuludur. Buna görə də çağdaş oxucu birbaşa deyilmiş sözün arxasındakı bütün mətləbləri şərhətsiz də anlamaq qabiliyyətindədir. Azərbaycan ədəbiyyatı artıq 20-ci əsrin 90-cı illərindən etibarən köhnə stereotiplərdən imtina edərək yeni ifadə üslubları axtarmaq dövrünə daxil olmuşdur və bu axtarış günümüzədə də davam etməkdədir. Çox maraqlıdır ki, ömrünün böyük hissəsini – 61 ilini (1929 – 1990-cı illər daxilində) sovet sosialist rejiminin ictimai-siyasi şərtlərinin insan təxəyyülünün hər bir sahəsinə diqtəsi altında yaşayan yazıçı Qumral Seyid Hüseyn qızı Sadıqzadənin yaradıcılığı ədəbiyyatın məhz bu müasirlik tələblərinə cavab verməsi cəhəti ilə aktualdır.

Qumral xanım Sadıqzadənin ömrünün ən bəhrəli bir dövrü eynilə atası Seyid Hüseyn kimi bir ictimai-siyasi formasiyanın digəri ilə əvəzlənməsi amili qarşısında

qalır. Bu baxımdan onların yaradıcılığında müxtəlif sosial-psixoloji aspektlərdən paralellər aparmaq mümkündür. Bu müqayisənin diqqəti çəkən ən önəmli cəhətlərindən biri odur ki, Seyid Hüseynin əsərlərində yeni quruluşun doğurduğu dəyişiklik qarşısında çaşqınlıq, tərəddüd qabarıq şəkildə özünü göstərirsə, Qumral Sadıqzadənin ədəbi-bədii düşüncəsi sovet buxovlarından qurtulmuş tənqiddən mental təbəddülatına hazırlanmış kimi görünməkdədir. Əlbəttə ki, hər iki təzahür müəlliflərin yaşadığı ortamda təbiiidir. Seyid Hüseyn Şərqi mədəniyyəti ilə, islami-türköloji dəyərlərlə yoğrulmuş qosqoca bir tarixin cərəyanının tamamilə yeni bir istiqamətə döndərildiyinin şahidi kimi çıxış edir. Qumral Sadıqzadə isə bu tarixi yaddaşın buxovlandığı süni stereotipləri itirməklə öz milli-irsi dəyərlərinə qovuşacağı ümidindədir. Hər iki yazıçı keçid dövrünün sosial-psixoloji, mənəvi böhranını yaşamış və öz əsərlərində bədii ifadə vasitələri ilə bu böhranın fəlsəfəsini yaratmışlar.

Azərbaycan ədəbi mühitində “Son mənzili Xəzər oldu” adlı üç hissəli romanı, maraqlı povest və hekayələri və iri həcmli elmi-publisistik məqalələri ilə tanınan Qumral xanım Seyid Hüseyn qızı Sadıqzadə 1929-cu ildə Bakı şəhərində İçərişəhərdə həyatın hər cür acılarına şahid olmuş Uzun Seyidlər adı ilə məşhur olan bir nəslə məxsus, Şirvanşahlar sarayına bitişik ikimərtəbəli qədim bir evdə dünyaya göz açmışdır. Qumral xanım iki nəci bə nəslin, iki aydın vətəndaşın – Seyid Hüseyn və Azərbaycanın ilk ziyalı xanımlarından biri olan lirik şairə Ümmügülüm Sadıqzadənin övladıdır. Amma təəssüf ki, həyat bu nəci bəliyə qarşı öz mərhəmətini əsirgəmişdir. Ya bəlkə də nəci bəlik elə həyatın acı sınaqları nəticəsində qazanılır. Ailənin davamının bugünkü vəziyyəti də məhz belə bir qənaətə gəlməyimizə əsas verir. Seyid Hüseyn və Ümmügülümün övladları Oqtay Sadıqzadə, Toğrul Sadıqzadə və Qumral Sadıqzadə öz istedadları, ziyalı tövrləri ilə ictimaiyyətə məlum şəxsiyyətlərdir.

Qumral Sadıqzadə 1947-ci ildə Bakı Energetika texnikumunu, 1952-ci ildə Azərbaycan Dövlət Universitetinin filologiya fakültəsini bitirmişdir. 1960 – cı ildən etibarən dövrü mətbuatda rus dilindən tərcümələri ilə çıxış etmişdir. Yazıçını ədəbi dairəyə tanıtdıran ilk əsəri iri həcmə malik olan “Son mənzili Xəzər oldu”

adlı tarixi-publisistik romanı oldu. Qumral xanım özü əsəri haqqında belə məlumat verərək yazır: “Kitab iki hissədən və epiloqdan ibarətdir. Birinci hissə nəslin tarixindən başlayaraq Seyid Hüseynin həyatının 1920-ci ilədək – Azərbaycanda Sovet hakimiyyəti qurulanadək olan dövrünü əhatə edir.

Kitabın ikinci hissəsi Seyid Hüseynin tarixən qısa bir müddət ərzində - ömrünün son on yeddi ilinin yaddaşlarda yaşayan, xatirələrdə qalan, nəslimizdə bizdən yaşlıların, vaxtilə atamı yaxından tanıyanların söhbətləri, eləcə də rəsmi sənədlər, faktlar əsasında yazılmışdır”.

Yazıçının 2002-ci ildə nəşr etdirdiyi “Mənim nakam qardaşım” əsəri də bu nəslin tarixinin davamı kimi görünür və Seyid Hüseynin ailəsinin 37-ci il repressiyasından sonrakı dövrünü əhatə edir. Əsər Seyid Hüseynin ağır xəstəlik nəticəsində dünyasını erkən dəyişmiş ikinci övladı Cığatayın yaşadığı ağrı və acılara, eləcə də bütün ailənin bununla bağlı çəkdiyi iztirablara həsr olunmuşdur. Filologiya elmləri doktoru, professor Nizami Cəfərov yazdığı ön sözdə əsəri “əvvəlki iki romanın davamı” kimi qəbul edir və tövsiyyə edir ki, “sənədli romanın əvvəlki iki cildinin satışda olmamasını nəzərə alaraq müəllif imkan tapıb üç kitabı birlikdə böyük bir cild kimi çap etdirə bilsin”. Görkəmli alimin arzusu həyata keçirilərsə, Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi çox maraqlı və yüksək dəyərə malik sənədli trilogiya qazanmış olacaqdır.

“Bu kitabı həm Seyid Hüseynin həyatı, fəaliyyəti ilə əlaqədar olan, lakin zaman keçdikcə unudulub yaddan çıxacaq az-çox əhəmiyyətli faktları bir yere toplamaq, həm də onun böyük nəslə haqqında ətraflı məlumat vermək məqsədilə” (Qumral Sadıqzadə) yazan yazıçı Azərbaycan ədəbiyyatına gözəl bir töhfə bağışlamaqla yanaşı, ədəbiyyatşünaslıq tədqiqatları və ictimai həyatımızın öyrənilməsi sahəsinə də önəmli bir mənbə bəxş etmişdir. Nizami Cəfərov da bu baxımdan əsəri yüksək qiymətləndirir: “Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində repressiya illəri mövzusunda bir neçə əsər yazılmışdır. Lakin Qumral Sadıqzadə həmin ağır dövrü çox dəqiq, real və inandırıcı şəkildə qələmə almış və bu iş onun böyük nailiyyəti kimi qiymətləndirilməlidir”.

“Son mənzili Xəzər oldu” əsərinin ədəbiyyat və sənət tariximizin öyrənilməsində məziyyətləri çoxdur. Lakin onun ən önəmli cəhətlərindən biri əsərdə Seyid Hüseynin kiçik qardaşı Mirpaşanın şəxsiyyətinin işıqlandırılmasıdır. Sənət tariximizə sadəcə Mirpaşa adı ilə daxil olmuş inqilaba qədərki dövrdə Dövlət Teatrının aktyoru kimi fəaliyyət göstərən meyxana ustasının şəxsiyyəti uzun illər tədqiqatçılar üçün qaranlıq qaqlmışdır. Mirpaşanən həyatı və fəaliyyəti haqqında ilk dəfə geniş məlumat verən əsər məhz “Son mənzili Xəzər oldu” romanıdır. Bakı və Kəndlər Birliyinin Ali Məclisinin sədri Nəsir Ağayevin təşəbbüsü və Rəhimağa İmaməliyevin tərtibatı ilə 1993-cü ildə nəşr olunan “Abşeron meyxanaları” toplusuna Mirpaşanın Əli İslamla deyişmələri də daxil edilmişdir, lakin kimliyi barədə əldə məlumat olmadığı nəzərə çatdırılır: “Doğum və ölüm tarixləri məlum deyil. Azərbaycan klassik ədəbiyyatının, o cümlədən meyxana janrının mahir biliciləridir. Bioqrafiyaları və başqa əsərləri haqqında məlumat yoxdur”. Halbuki Qumral Sadıqzadənin əsərində verilən məlumatlara əsasən Mirpaşanın bioqrafiyasını öyrənməyə və digər əsərlərini də müəyyən qədər üzə çıxartmağa nail olduq. Mirpaşanın həyat və fəaliyyəti “Erməni qəsdinin qurbanı olan sənətçi” adlı elmi məqaləmdə öz əksini tapmışdır (“525-ci qəzet”, 5 sentyabr 2008 – ci il). Ümid edirik ki, əldə etdiyimiz məlumatlar uzun illər teatr tariximizin ağ qalan səhifələrini qismən örtməyə yarayacaqdır.

2000-2008-ci illəri Qumral Sadıqzadənin həyatında bədii yaradıcılıq baxımından ən məhsuldar bir dövr hesab edə bilərik. Bu illər ərzində dövrü mətbuatda ədibin bir-birindən maraqlı povest və hekayələri görünmüşdür: “Analar tək qalmasın” (povest), “Uzunçu”, “Deyingən” və s. hekayələri. Bu günə qədər də yazıçının qələmi öz itiliyini saxlayır və fəaliyyətini davam etdirməkdədir. Sonuncu hekayəsi – “Xəsisliyin dərəcəsi” “Ədəbiyyat” qəzetinin 15 sentyabr 2008 tarixli nömrəsində dərc olunmuşdur.

Qumral Sadıqzadənin bədii yaradıcılığında diqqəti çəkən məqamlardan birincisi onun öz hekayələrində xarakterlər yaratmasıdır. Yazıçının xarakter hekayələrinin əsas ideyası isə bundan ibarətdir ki, insanın həyatını onun xarakteri müəyyənləşdirir. Biz bu hekayələrdə xarakterin situasiyadan deyil, situasiyanın

xarakterdən asılılığını müşahidə edirik. Yəni, müəllifə görə, əslində həyatın çətinliyi və ya asanlıığı şərt deyil, əsas insanın onu necə qavramasıdır. Mühüm məqamlardan biri də budur ki, xarakter yalnız fərdin özünə deyil, həm də onun əhatə olunduğu mühitə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir. Göstərilən cəhətlər müəllifin yalnız xarakter hekayələri üçün deyil, həm də vəziyyət hekayələrinə də şamil edilə bilər. Birincilərdə (“Uzunçu”, “Deyingən”, “Qönçə arvad”, “Gəlinbacı paltar yuyur”, “Xəsisliyin dərəcəsi” hekayələrində) xarakter vəziyyəti yaradırsa, ikincilərdə (“Analar tək qalmasın”, “Təranə” povestlərində) situasiyanın yenə də xarakterdən qaynaqlandığını görürük.

“Uzunçu” hekayəsində müəllif xarakterin mühitə təsirini belə ifadə edir: “Belə adamla qatarla uzaq yol getməyi, bir dam altında yaşamağı, xüsusən ailə qurmağı Allah keç kəsə qismət eləməsin! Bu o deməkdir ki, ömrünü vaxtından qabaq çürüdəcəksən.” Bu cümlələr əslində yazıçının bütün xarakter hekayələrinə epigraf kimi səslənir. “Uzunçu” hekayəsində Xavərin əri Eyvaz arvadına birçə kəlmə sözü çatdırmaq üçün bütün gün ərzində baş verən əhvalatları danışmaq cəhdindədir. Bu isə yalnız Xavəri deyil, hətta onları ayaqüstü yoluxmağa gələn qonağı da təbdən çıxarır:

“ – Ay Xavər, sən bununla necə dolanırsan? Adam lap dəli olar, vallah...”

- Mən yazığın gününü görürsən də. Belə söhbətlərdən hər gün başım şişir. Mən bilən, dükana gələn müştərilər də onun bu xasiyyətindən təngə gəlib bir də ora ayaq basmırlar.” Əslində , bu şikayət ticarətə qoşulan Eyvazın öz xarakterinin onun seçdiyi sənətə uyğun olmamasıdır ki, bununla da o, həyatını iflasa uğradır.

“Deyingən” əsərində isə Nüsrətin xasiyyəti sözün həqiqi mənasında arvadı Nazilənin “ ömrünü vaxtından qabaq çürüdür”. Müəllif , Nüsrətin xasiyyətini Nazilənin dili ilə açıqlayır: “- Dünyada elə insanlar var ki, özündən zəif, gücsüz olanları döyüb incitməkdən, əzab-əziyyət verməkdən həzz alırlar, belələrinə sadist deyirlər. Mənim aləmində Nüsrət də sadistdir, ancaq o, döyməkdən yox, başqasını haqsız yerə əsəbləşdirməkdən həzz alır, qəsdən ona pislik edir. Bu bəlkə də bir

xəstəlikdir, müalicə olunmayan xəstəlikdir.” Ərinin xasiyyətindəki islaholunmaz qüsura davam gətirə bilməyən Nazilə boşanmağa qərar verir.

“...Ərindən ayrılıb anasıgilə pənah aparacağına ümid bəsləyən, lakin mənzillərinin həqiqətən çox darısqal olduğunu başa düşən, otaq kirayə edib gələcək körpəsilə tək yaşamağın maddi cəhətdən mümkün olmayacağını düşünən, bir də “camaat nə deyər” məsələsini nəzərə alaraq Nazilə boşanmaq fikrindən əl çəkdi.” Problemlərini həll edə bilməyən qadın ən ümitsiz bir ehtimalla – “gələcəkdə ərinin xasiyyətinin yaxşılığa doğru düzələcəyi ümidi ilə” bu yaşayışa dözdü. Lakin xarakterlərin yaratdığı mühitdə Nazilə nəfəs ala bilmədi, məhv oldu.

“Gəlinbaci paltar yuyur” hekayəsində isə müəllif tipik vasvası obrazı yaratmışdır. Bu əsərdə də Bilqeyis xanımın ətrafındakılar onun ifrat təmizkarlığına məhkum olunmuşlardır. Əsərin sonunda müəllifin qeydindən məlum olur ki, hekayənin mövzusu tamamilə həyatdan götürülüb: “Bilqeyis xanım on-on beş il bundan qabaq səksən iki yaşında dünyasını dəyişib. Allah ona qəni-qəni rəhmət eləsin! Bu yazıya görə qoy ruhu inciməsin.” Əslində Qumral Sadıqzadənin qəhrəmanlarının prototipi hər kəsin yaşadığı mühitdə var və nəfəs aldığımız havanı qatılaşıran da məhz onlardır. Müəllif bu hekayələrlə hər kəsi öz daxilinə, öz xislətinə nəzər salmağa səsləyərək insanın özünü tanımağa və islah etməyə ehtiyacı olduğuna inandırmağa çalışır.

“Qönçə arvad” hekayəsində Asifin mövhumatçılığı ətrafındakıları da yoluxdurub onların həyatını mürəkkəbləşdirir. Asif xalasını və onun qızını qonşuluqda yaşayan Qönçə arvadın ayağının uğursuzluğuna inandırmaqla onları da özü kimi bu cəfəngiyyatdan asılı vəziyyətə salmağa nail olur: “O gündən etibarən ana da, qız da bir yerə getmək üçün evdən çıxanda özləri də hiss etmədən qeyri-ixtiyari əvvəlcə həyəətə baxır, Qönçə ilə üz-üzə gəlməməyə çalışırdılar”.

Qumral Sadıqzadənin romanından sonra iri həcmli əsərləri povestləridir: “Analar tək qalmasın”, “Təranə” və “203 nömrəli palata”. “Analar tək qalmasın” əsəri bu povestlər içərisində ən tipik vəziyyətə həsr olunmuş əsərdir və ictimaiyyətimizin ağırlı mövzularındandır. Əsərin ilk cümləsini təşkil edən mənzərənin şahidi olmayan yəqin ki yoxdur: “Avtobus dayanacağına yaxınlaşanda

orta cərgədə oturmuş yetmiş yaşlı ağ saçlı qadın zənbilindən selofana bükülmüş köhnə “Əmək veterani” kitabçasını çıxarıb çətinliklə ayağa qalxdı, qapıya tərəf getdi.” Təsvir olunan səhnə kimliyindən asılı olmayaraq qadının mənəvi tənhalığından xəbər verir. Halbuki o, ömrünün qırx ilini müəllimliklə keçirən, üç dürüst övlad böyüdüb onlara təlim və təhsil verən, ərinə itirdikdən sonra iki övladını təkbaşına layiqincə evləndirən qayğıkeş bir anadır. Münəvvər diqqətcildir, başa düşəndir, adət və ənənələri qoruyub saxlayır. Kiçik oğlu Nazimi evləndirdikdə toy günü evinə getməyib bir-iki günlüyə qardaşığıldə qalmağa üstünlük verir. “...İki gün sonra axşama yaxın Münəvvər evə qayıdanda qapını gəlinin anası açdı. Arvad təəccüblə içəri keçdi:

- Ay Nərgiz xanım, nə əcəb səndən, bir şey olub? – deyə həyəcanla soruşdu.

- Necə yəni nə əcəb səndən? Qızımın yanına gəlmişəm də... Olmaz?

- Olar, niyə olmur? Xoş gəlmisən. Ancaq biz görmüşük ki, qız gəlin gedəndən heç olmasa bir həftə keçsin gərək. Sonra oğlan anası el qaydası ilə bir balaca məclis düzəldib qız anasını, yaxın adamlarını qonaq çağırır...”

Müəllif bu qısa dialoqla hər iki personajın xarakterini açır. İki tərəs mütənasib xarakterlər üz-üzə durur. Bundan sonra Münəvvərin sakit həyatı məcrasından çıxır və o, övladlarının qapıları arasında qalır. Lakin heç birində rahatlıq tapa bilmir. Təربiyə verib böyütdüyü övladlar da onun müşkülünü həll etməyə qadir deyillər. “Xeyli götür-qoydan sonra Münəvvər kəndə, qaynının boşalmış otağına köçməyi qərara aldı. ... Münəvvər kəndə köçməsinin əsl səbəbini açıb deməyə xəcalət çəkirdi. İstəmir ki, ona yazıqları gəlsin, Nazim barədə pis rəy yaransın. O, ürəyinin dərinliyində başa düşürdü ki, əslində evdən çıxmasının əsl səbəbi, Nərgizdən çox, Nazimin özüdür. Oğlu ilk günlərdən arvadının, Nərgizin tələbləri ilə razılaşmasaydı, qaynanasını yerində oturtsaydı, iş bu yerə gəlib çıxmazdı.”

Əsəri oxuduqca ana fədakarlığının hər sətirdə məğlubiyyətə uğramasını müşahidə etmək çox ağrılıdır, lakin təəssüf ki, bu reallıqdır. Müəllif aşağıdakı sətirlərdə insan eqoizmi qarşısında tərksilah olunmuş təmənnəsiz fədakarlığın obrazını yaratmışdır: “...Bu şəhərin küçələrində ağ saçlı, nurani simalı, xəstəhal,

zənbili əlində ayaqlarını sürüyə-sürüyə, nəfəsi tənkiyə-tənkiyə yol gedən bir anaya bəlkə siz də rast gə bilərsiniz.”

“Təranə” və “203 nömrəli palata” povestlərində də yazıçı maraqlı xarakterlər yaradır, onların da hər biri vəziyyətlərdə açılır. Bu əsərlərdə də insan eqoizminin qurbanları və öz xasiyyətləri, iddiaları ilə ətrafındakıların həyatını zəhərləyən insanların **mənəvi** xəstəliklərinin **xüsusiyyətləri** öyrənilir.

Qumral Sadıqzadənin hekayə və povestləri şirin təhkiyə üsulu ilə yazılmışdır. Bədii dili sadə və lakonikdir, yazıçı hadisələrin təsvirində təfərrüata varmır. Əsərlərinin hər birində ideyadan kənar ştrixlərə mümkün qədər yol verməməyə çalışır. Yazıçı sanki həyatı bir **psixoloq** kimi müşahidə edir, buna görə də onların hər biri lirik-psixoloji əsərlərdir.

Qumral Sadıqzadə ədəbi ictimaiyyətdə yalnız tərcümələri və bədii əsərləri ilə deyil, həmçinin elmi-publisistik məqalələri ilə də tanınır. Onun “Seyid Hüseyn” və “Şairə Ümmgülsümün qəbri tapıldı”, “Anamın nadir əlyazmaları” adlı məqalələri yüksək elmi dəyərə malikdir. “Seyid Hüseyn” adlı məqaləsi A.Zamanov, A.Hüseynov və N.Cabbarov tərəfindən yüksək qiymətləndirilmiş və nəşri üçün rəylər yazılmışdır.

Nizami Cəfərovun qeyd etdiyi kimi, “Son mənzili Xəzər oldu” adlı sənədli romanları çapdan çıxanda müəllifin ilk qələm təcrübəsi olan bu kitablar həm ədəbiyyatçılar, həm də geniş oxucu kütləsi tərəfindən böyük rəğbət və maraqla qarşılandı. Çox keçmədən o, Azərbaycan Yazıçılar Birliyinə üzv oldu və 2000-ci ilin mart ayında bu kitabların müzakirəsi keçirildi”. Qumral Sadıqzadənin dövrü mətbuatda ən çox çıxışı “Ədəbiyyat” qəzetində görünür ki, bu da onun hekayələrinin oxunaqlığından irəli gəlir. Yazıçı ədəbi-bədii fəaliyyətinə görə prezident təqaüdinə də layiq görülmüşdür. Ümumiyyətlə, Qumral Sadıqzadənin filoloji fəaliyyəti haqqında hələ çox söz söyləmək də mümkündür. Filologiya elmləri doktoru Nazif Qəhrəmanlının haqlı olaraq qeyd etdiyi kimi, Seyid Hüseyn “öz dövrünün bədii salnaməsini yaratmağa, ictimai-sosial tarixi bədiiləşdirməyə nail olmuşdu” və biz də tərəddüdsüz deyə bilərik, nə xoş ki, bu salnamə kağızlar

üzərində yarımçıq qalıb saralmamış, yazıçının ədəbi irsinin varisləri tərəfindən qorunub təzələnərək davam etdirilir.

SEYİD HÜSEYN: ARZULAR, ÜMİDLƏR İZTİRABLAR

Əbədiyyətə qovuşmuş etiraf

Yaxud,

Ağrıyan vicdanın səsi

Ədəbiyyat və İncəsənət Arxivində Seyid Hüseyn Sadıqzadənin fondunda 1928-ci ildə qələmə aldığı “Həqiqət illüzyonu” adlı bir əlyazması saxlanılır. “Həqiqət İllüzyonu” adlı avtobioqrafik əsər gözəl bir bədii nümunə olmaqla yanaşı, həm də yaradıcılığın psixologiyasıdır. Ədəbi yaradıcılıq Seyid Hüseyn üçün özünü dərk etmək, insanları anlamaq və anlatmaq istəyidir.

“Həqiqət illüzyonu” əsərinin məzmunundan görüldüyü kimi, yazıçının gündəlik janrında yazdığı nəzərdə tutduğu əsər, sadəcə, bir ədəbi məktuba çevrilmişdir. Yazıçı nə üçün qəlbinin odunda bişirdiyi bir mətahı süfrəyə gətirməkdən imtina edir? Yenə sadəcə, sağlam təfəkkür Seyid Hüseynin yaradıcılıq ehtirasına üstün gəlir. “Həqiqət illüzyonu “ yaratmaq istəyən yazıçı sənətlə həyatı üz-üzə qoyur və özü həyatı seçir. Yazıçının öz əsərindən imtinası emosional yaşantı kimi deyil, soyuq aqlın mühakiməsi kimi qiymətləndirilməlidir. Yüksək insani duyğularını hətta sənətinə qurban verməyən Seyid Hüseyn bu məktubla özü canlı və mükəmməl bir sənət əsərinə çevrilir. Və deyə bilərik ki,

Seyid Hüseyin “Hər kəs özü özünün ideali olmalıdır” fəlsəfi təfəkkürünün təəcəssümüdür.

İlk baxışda çox şəxsi görünən bu əsəri üzə çıxarmaq istəyimdə bir qədər tərəddüdlərim oldu. Yazıcının ailə üzvlərindən icazə almağı düşünürdüm ki, araşdırmalar müstəqil qərarıma təkan verdi (Amma yenə də Qumral xanım Sadıqzadənin icazəsini aldım – **K.N.**):

Birincisi, Seyid Hüseyin özü bu əsəri oxucularına ünvanlamışdır. Qənaətini əsərin bir cümləsi ilə təsdiq edəcəm: “Allaha, Qurana and içmirəm, çünki onlara bir o qədər də ehtiramım yoxdur” (Əstəğfurullah - **K.Nəhmətova**). Bu cümlə cismini qorumağa çalışan repressiyaya uğramış ruhun iniltisidir, əsərin çapa icazə veriməsinin asanlaşdırılması xatirinə yazılıb. Seyid Hüseyinin mənsub olduğu ailə, böyüyüb boya-başa çatdığı ortam, onun dini təhsili insanı mütləq imanlı yetişdirməliydi. Fondunda saxlanan Qurani-Kərimin yarımçıq səhifələri və inqilaba qədərki əsərləri də bunu təsdiq edir.

İkincisi, görkəmli ədəbiyyatşünas, Seyid Hüseyin yaradıcılığının tədqiqatçısı Aydın Nüseyinzadə ədibin ikicildliyi üçün nəşrini təklif etdiyi əsərlərinin siyahısında “Həqiqət illüzyonu” da vardır.

Zamanında oxucularına ünvanlanmış, lakin dövrünün “tələblərinə” cavab vermədiyi üçün adresatına çatmamış bir məktubu bu gün həmin oxucuların xələfləri kimi oxuyub və dəyərləndirmək bizim üzərimizə düşür.

Könül Nəhmətova
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

HƏQİQƏT İLLÜZYONU

Yazıcılarda, xüsusilə, hekayəçilərdə bu hal bəlkə də bir xəstəlikdir. O, istər ki, oxucusu yazılan əsərin həqiqət olduğuna inansın. Bu xəstəlik məndə də vardır. Bəzən xəstəliklər insanı çıxılmaz mövqeyə qoyar. Mən də həqiqət illüzyonu ardınca qoşduqda, tamamilə çıxılmaz bir girdaba düşdüm. Böhranlı bir ailə dramasına uğradım. Bu saət haman dramanın təsirilə bu sətirləri yazıram.

Səhər tezdən evdən çıxarkən rəfiqəm **Ümgülsüm** xəstə idi. Neçə gündən bəri ayağı şiddətli surətdə ağrıyırdı. Saət 3 radələrində məktəbdən evə qayıdarkən hazır əlbisə satan bir mağazanın önündən keçdikdə **Ümgülsümü** xatırladım . Onun ayaq ağrısı məni narahat etməyə bilməzdi. Bizim bir fizik müəllimi var idi. İki il əvvəl onun da ayaqları ağrımağa başladı. Sonra anlaşıldı ki, ayağı vasnilin etmişdi. Tam iki aya qədər yatdı. Birdən Ümgülsüm də böylə yatacaq olarsa... Haman saət bu məşum fikri başımdan uzaqlaşdırmaq istədim. Müvəffəq olmadım. Nəhayət, evə yetişdikdə onu yataqda uzanmış gördüm. Rəngi tamamilə saralmış, bir xəstə sifət almışdı. Gözləri bir qədər çuxurlamışdı belə ...

- Necəsən? – deyə soruşdum.
- Bir cavab vermədi. Cavabında bir kin, küdurət vardı. Mənə bir kiçik bloknot göstərdi. ”Buarada yazılanları oxuduqdan sonra...” deyirdi.

Mən onu inandıra bilmədim. O çox əsəbi idi. “Sən yalançısan. Sən o qızı sevmisən. Sən bu vaxtadək məni aldatmısan!..” deyib mənim söylədiklərimi

qətiyyən dinləmək istəmirdi. Zatən söyləyəcəklərimin nə kimi təsiri ola bilərdi ki, əlindəki bloknotda bir neçə səhifə öz qələməmlə yazdığım xatirələr vardı.

1

Bəlkə o mənə yenə inanmayacaqdı. Bəlkə əvvəlki rahat və səmimi ailə həyatımız bir daha qayıtmayacaqdır. Bəlkə həmişəlik olaraq mən səadətini itirəcəkdim. Və yaxud “həqiqət illüsyonu” haqqındakı düşüncələrim onda bir qənaət oyadacaqdır. Bunları gələcək göstərir.

İki il əvvəl bir kitabçı dükanının vıstavkasına qoyulmuş rusca kitablara tamaşa edərkən gözüüm bir kitabın üzərində dayandı. Bu kitab bir romandı. Adını indi xatırlamayıram., yalnız kitabın qaba üstündə bir şəkil vardı. 45-50 yaşlarında bir qədər şişmanca bir erkək kiçik yaşlı, zəif vücutlu, alçaq boylu bir qızın qoltuğuna girərək gedər bir vəziyyətdə idi. Şəkildən açıq məlum olurdu ki, bunlar ər və arvaddırlar. Eyni zamanda bir-birlərini sevirilər.

Məndə bir təbiət var. Hər şeydən bir nəticə çıxarmaq, bir şeyin nə olduğunu kimsəyə müraciət etmədən öyrənmək istərəm. Bir kitabın (roman və hekayənin) adından yaxud ilk səhifəsindən onun nədən bəhs edəcəyini və hansı nəticə ilə bitəcəyini kəşf etmək istərəm. Bəzən müvəffəq də olaram. Habelə, vıstavkada gördüyüm kitabın üzərindəki şəkllə baxmaqla onun mündərəcatını, mövzusunu kəşf etməyə qalxışdım. Bir neçə kərə o kitabın önündə durdum. Müəyyən bir qərara gələ bilmədim. Yalnız təxəyyülümdə bir hekayə mövzusu düzəltdim. Bu mövzu tanıdığım və bildiyim adamlardan və eşitdiyim bəzi hadisələrdən əmələ gəlirdi.

Hekayənin zəminəsi mətbəə və mətbuat həyatı olacaqdı. Qəhrəmanı Ağaəli adında bir mühərrir olurdu. Bu mühərririn özünə görə bəzi xüsusiyyətləri də bulunurdu: hər şeyi tənqid edər, vəzifəsindən başqa bir şey tanımaz, kimsəyə boyun əymək istəməz. Ağaəli arvadı Fatmanı sevər. Onun rahat və səadəti üçün çalışır. Yalnız mühərrirliklə kifayətlənməyib gündüzlər başqa bir işlə də məşğul olar. Böyləliklə, Ağaəli vaxtının mühüm bir qismini dışarıda keçirər, evdə yalnız iki ilə altı arasında olar. Gecələr saat ikidən tez qayıda bilməz.

2

Ağaəlinin bir də kiçik yaşlı qızı olar. Ağaəlinin çalışdığı mətbəə müdiri olduqca əxlaqsız bir adamdır. Hər zaman gözü öz əli altında çalışan məmurların arvad-uşaqlarındadır. Ağaəlinin arvadı Fatmanı bir münasibətlə görər. Sonra bir-iki kərə qonaq sifətilə Ağaəligilə gedər. Fatmanın xatiri üçün kontordakı məmurlardan birisini qulluqdan ixrac edib Fatmanı onun əvəzinə qulluğa qəbul edər. Böylə, Fatmayə tamamilə hakim olar. Fatmanın təbiəti də bir qədər yüngüldür. Xüsusilə Ağaəlinin deyintiliyindən bezardır. Fatma istər ki, hər zaman ona xoşa gedəcək aşiqanə sözlər söyləsinlər. O, böylə sözləri Ağaəlidən çox az eşidər, əksinə olaraq mətbəə müdirinin Fatiməyə böyük iltifatı vardır.

3

Ağaəliyə bir müavin lazım oldu. Qəzetəyə verilən elan üzərinə məktəbli bir qız mətbəəyə xidmətə girmək istər. Bu qız ata tərəfindən yetimdir. Yalnız bir anası var. Ağaəli bu qızı çalışdırmalı, onu öyrətməlidir. Ağaəli vəzifə qarşısında hissiyyata qapılmaz. Qız tamamilə naşiddir. Hələ bəzi xətləri belə oxuya bilmir. Bir-iki gün sonra bu qızı rədd etmək istər. Fəqət onun maddi ehtiyacını hiss etdikdən sonra onu yola verər. Mətbəə müdirinə bacardığını söylər. Beləliklə, haman qız Ağaəlinin qulaq asanı olaraq qalar.

İdarə müdirinin və hesabdarın qadınlara və qızlara eşq əlaqəsini Ağaəli çox yaxşı bildiyi üçün öz müavinini olan həyatda təcrübəsiz qızı qorumağa başlar, dəfələrlə qızı müdafiə edər.

4

Bir dəfə bir hadisə vəqəə olur. Yay zamanı idarə müdiri Ağaəliyə müraciətlə pəncşənbə günü bağa gedəcəyini sorar. Ağaəli bağa getməyəcəyini söylər. İdarə müdiri də özünün Buzovnadakı bağına gedəcəyini söyləyib yola düşər. O günün sabahı nasılsa, Ağaəli darıxar və yaxud ürəyinə bəzi vəsvəsələr gələr. Qalxıb Novxanıda olan ailəsinin yanına gedər. Bağa çatınca mətbəə müdirini öz evlərində qonaq sifətilə görər. Məlum olar ki, gecəni onlarda yatmışdır. Xüsusilə istər qonaq, istərsə də Fatma Ağaəlinin böylə nagahi gəlişindən pərtləşirlər.

Çünkü mətbəə müdiri dünən yola düşərkən Buzovnaya gedəcəyini söyləmişdir. Ağaəlinin şübhəsi artar. Beləliklə Fatma ilə Ağaəlinin arasında bir ailə faciəsi başlar.

Bağdan qayıtdıqdan sonra Ağaəli Fatmanı mətbəədə xidmət etməyə buraxmaq istəməzsə də, müvəffəq olmaz. Mətbəə müdirinin də ayağını öz evlərindən kəsə bilməz. Hər axşam özü mətbəədə çalışdığı halda Fatma mətbəə müdiri ilə teatr və kinolarda əylənirlər. Ağaəliyə artıq həqiqət aşkar olur ki, Fatma ilə mətbəə müdiri sevişir və əlaqədə olurlar. Ailə içərisindəki ixtilaf heç bir şeylə təsvir edilməz. Fatma Ağaəlidən boşanar. Əlavə olaraq Ağaəlini mətbəədən çıxararlar.

Ağaəli mətbəədən çıxdıqdan sonra onun müavini olan qız da burada qalmaq istəməz. Çünki bir tərəfdən mətbəə müdirinin kəndisinə qarşı hərəkətlərini, digər tərəfdən hesabdarın kinayəli sözlərini görüb eşitməməyi üçün bilərək Ağaəlidən sonra o orada namusu ilə qala bilməyəcəkdir. Ağaəli orasını da hiss edər ki, qız onu sevir. Xüsusilə Ağaəli öz arvadı Fatmanın xəyanətilə bu gənc qızın səmimiyyətini müqayisə edir. Get-gedə özünün meyli bu qıza artar. Ağaəlinin qarşısını yalnız bir şey kəsmişdir. Qızın yaşı az, özünün yaşı çoxdur. O anlaya bilmir ki, bu qız onu axıra qədər sevə biləcəkdir. Bunun üçün hər zaman onu sevmək hissiyyatını özündən uzaqlaşdırar.

5

Ağaəlinin bir istiqraz vərəqəsi vardır. Böylə bir zamanda bu istiqraz vərəqəsi ən böyük mükafat olan yüz min manat udur. Bu para Ağaəliyə geniş bir səadət yetirər. Fəqət nə yapsın ki, o paradan rahatlıqla istifadə edəcək şərait yoxdur. Səbiq arvadı fəna bir həyat aparır. Özünün kiçik yaşlı qızını da yetim bilir. Gələcəkdə anasının getdiyi yol ilə gedəcəkdir. Ağaəli öz müavini olan qız ilə də evlənə bilər. Qız onu sevir. Hətta onu sevdiyini bəzi hərəkətlərlə Ağaəliyə bildirmişdir. Məmnuniyyətlə onun arvadı ola bilər. Burada da Ağaəlinin qarşısında özünün yaşca qızdan böyük olub atası yerində olmağıdır.

Ağaəli uzun zaman öz qəlbi ilə və hissiyatı ilə mübarizə edir. Fəqət müvəffəq olmur. Axırda bir münasibətlə (yay məzuniyyətini Kislovodskidə keçirdikləri halda) sevişir, evlənməyə qərar verirlər. Bunun üçün vıstavkadakı kitabın üzərindəki şəkil qədər gəlir. Hər gün özünün yaşca, vücut və boyca böyük olmasına baxmayaraq zəif vücutlu, 17-18 yaşlı qızı qoltuğuna alar, bağa, bulvara çıxarlar. Bakıya qayıtdıqdan sonra toy etməyə qərar verib, hətta zaqsa gedib belə qeyd olunarlar. Fəqət haman gecə qız Ağaəlini nə qədər gözlərsə, o, gəlib çıxmaz. Nəhayət, o günün sabahı Ağaəlinin məktubunu alarlar. Ağaəli banka qoyduğu yüz min manatın iyirmibeş min manatını əvvəlki arvadı Fatmanın, iyirmi beş min manatını kiçik qızına, iyirmi beş min manatını da indi sevdiyi, zaqsda qeyd etdiyi qızın adına qoymuş, iyirmi beş min manatı ilə naməlum bir yerə bir daha qayıtmamaq üzrə getmişdir.

İmdi deyə bilərsiniz ki, bu bir hekayəyə mövzu ola biləcək hadisənin “həqiqət illüzyonu” və yaxud keçirməkdə olduğum ailə faciəsilə nə münasibəti vardır. Münasibəti olmasaydı söyləməzdim.

Bir hekayə müxtəlif şəkillərdə yazıla bilər. Mən istəyirdim ki, bu hekayəni Xalid Ziyanın “Bir ölünün dəftəri” adlı romanı kimi xatirat şəklində yazım, yalnız bir fərqlə: bu xatirələr kiçik səhifələrdən ibarət olsun. Xüsusilə, Ağaəlinin, doğrudan da, öz müavinini sevdiyini, fəqət hissiyyata məğlub olmayaraq ağıl və mühakimə ilə hərəkət etdiyini canlı bir surətdə göstərə bilim. İştə həqiqət illüzyonu verə bilmək hissi də buradan nəşət etdi.

Mən istədim ki, Ağaəlinin xatirat dəftəri onun keçirdiyi iztirab və həyəcanları ifadə edə bilsin. O yolda ifadə eləsin ki, yalnız bir oxucu deyil, hətta bir münəqqid belə onun yazdığı səhifələrin səmimiyyəti qarşısında əsl müəllifi olan mənim sənətkarlığımı etiraf eləsin. Böylə hallar bəzi yazıçılarda görünmüşdür. Məşhur rus ədibi Tolstoy yazdığı əsərlərinin birində həqiqət illüzyonu verə bilmək üçün özünə yaxın olan iki ailənin arasına süni surətdə ixtilaf salmış, bu ixtilaf bir ailənin tamamilə dağılmasına qədər irəliləmişdir. Tolstoyun

vicdanı yazacağı əsərin müvəffəqiyyəti xəyalilə ağrımamışdır. Hələ, məşhur fransız romançılarından biri özünün ən çox sevdiyi kiçik qardaşının can verərkən başı üzərində göz yaşları tökərkən hekayəçiliyini xatırlayaraq hamam saat qarşısında uzanan adamın qardaşı olduğunu unutmuş, əlinə qələm alaraq can verən bir adamın üz-gözündə nə kimi hallar olduğunu soyuqqanlıqla təsvir etməyə başlamışdır. Yenə İtaliya rəssamlarından birisi “Ölüm” adlı bir lövhəni çəkmək istəyərkən bir rəqqasəni əlilə boğub öldürdükdən sonra şəklini çəkmişdir. Türk yazıçılarından Ömər Seyfəddin də həqiqət illüzyonu xatirinə özünün yaş yarımlıq oğlunun rahat uykuda olduğu halda ayağına iynə batırdığı dəfələrlə olmuşdur. Mən də Ağəlinin tərəddüd, iztirab və həyəcanlarını tamamilə verə bilmək, hissiyyat ilə mühakiməsinin mübarizəsini göstərə bilmək üçün bir xatirat dəftəri yazmağı lazım bildim. Yazıçı əsərlərinin qəhrəmanlarını xəyalında yaratmaz. O özünün tanıyıb bildikləri adamları xarakterizə edib əsərinə salar. Mən də bu hekayəyə mühərririn müavini üçün tanıdığım bir qızı salmaq istəmişdim. Qaraladığım bəzi səhifələrdə onun həyatına və hissiyyatına aid olan bəzi şeylər qeyd etmişdim. Mən hiss edirdim ki, onun şəxsən mənə qarşı ta kiçik bir cocuq olarkən bir əlaqəsi var. Bu əlaqə yalnız bir cocuq əlaqəsi idi. Başqa bir şey ola bilməzdi. Son zamanlarda – yəni keçən ilin axırlarından bu əlaqənin başqa bir yola düşə biləcəyi imkan daxilində idi. Əvvəllər mən bunun nəticəsini düşünmürdüm. Ağəlinin xatiri üçün mənə müxtəlif hadisələr və faktlar lazım idi. Mən onunla olan bir təsadüfə xəyalın müsaidə etdiyi dərəcədə genişləndirir, bəzən heç vaxt bulmayan hadisələr yaradıb xatirə dəftərinə qeyd edirdim. Fəqət sonra yanlış bir hərəkət etdiyimi düşündüm. Mən həqiqət illüzyonu yaradıram deyə gənc bir qızı uçuruma doğru çəkmiş olardım. Mən mənə heç bir fənalığı olmayan bir qızın qəlbilə oynamış olardım. Xüsusilə, ” Həzin bir xatirə”ni nəşr etməklə çox da münasib bir hərəkət etmədiyimi hiss etdim. Hələ xəyalımda təsəvvür etdiyim hekayədən də vaz keçdim. İndi hamam hekayəyə yalnız bir memorial ola biləcək kiçik bir xatirat **Ümgülsümün** əlinə keçmişdir. O, inanır ki, mən o qızı sevmişəm. Fəqət bir tərəfdən yaşımın artıq olması, digər tərəfdən ailəli olduğum mənim qarşımı almış, öz eşqimi unutmağa çalışmışam. Bununla belə onun xəyalı ilə yaşamışam.

İnan, Ümgülsüm! Hər nə qədər də inanmaq istəməsən də...Mən səni qətiyyən aldatmaq istəmirəm. Mən “ doğrudur, o zaman bir az onu sevirdim, imdi isə, özün görürsən, sevmirəm. Bir işdi, olmuşdu, məni bağışla” deməklə işin içindən çıxardım. Qarşında üzr istəməklə könlünü alardım. Fəqət olmayan bir şeyi insan necə boynuna ala bilər. Doğrudur, mən o qızın xatirini başqalarına nisbətə daha artıq istəmişəm. Fəqət bu istəmək qətiyyən bir sevda, bir məhəbbət deyildir. Allaha, Qurana and içmirəm. Çünki bunlara bir o qədər ehtiramım yoxdur (Əstəğfurullah – K.Nəhmətova). Sənin və uşaqlarımın canına da and içmirəm. Çünki bunlar mənim üçün nə qədər əziz də olsalar, işin təsviyyəsi üçün bir dəfə yalandan and içmək mümkündür. **Fəqət hər bir kəsin ehtiram etdiyi əziz bir şey olar ki, onu özünün çirkin və yalan nəfləri üçün əlində alət etməz. Mənim bir qardaşım var idi. Bu, məndən yaş etibarilə kiçik olduğu üçün daha əziz idi. Faciəli bir surətdə tərki-həyat etdiyi üçün, hələ get-gedə unudulduğu üçün onun ruhuna ehtiram etməyim lazımdır. Mən sənin qarşında Mirpaşanın Qarabağda verdiyi canına və həsrət gözlərinə and içirəm ki, mən o qızı, qoy adı ilə söyləyim, Xədicəni bir qadın kimi sevməmişəm. Onun xəyalı ilə uzun zamanlar məşğul olduğum olmamışdır. Mən Xədicəyə o gözle baxmışam ki, necə Səyyarəyə (bacısı qızıdır – Nəhmətova K.), Xəlidəyə baxıram. Mən hər zaman onu “qızım” deyər çağırmışam. Necə ola bilər ki, mən onu başqa bir məhəbbətlə sevə biləm. Əlinə keçən xatirələrdə həqiqətə yüz faiz bənzəyən , bəzən eyni həqiqət olan fəqərələr var. Fəqət bu fəqərələrin içərisində həqiqət olmayan, qətiyyən vəqə olmadığı kimi söylənməyən sözlər də vardır. Onlar yalnız mənim təfəkkürümün yaratdığı cümlələrdir. Mən o qızı qaralayıb bir şeylər, daha doğrusu çox şeylər yazmışdım. Bunu danmıram. Hamısından tövsiyyəm “həyat ilə mühakiməsi” bir-birilə mübarizə edən qaribən bir adamın iztirablarını təsvir edə bilmək fikri olmuşdur. Fəqət sonra bundan vaz keçdim. Çünki bu yazılarda xəyal olmayan canlı bir həqiqət olacaqdı. O da “qızım” deyər adlandırdığım Xədicənin bununla əlaqədar olaraq ortaya çıxacaq bəzi dedi-qodunun, bunların da hamısının mənə, ümumiyyətlə bizə şamil olacağına imkan daxilində olacağı idi. Mənim həyatda yaşadığım yalnız səninlə cocuqlarımın səadəti üçündür. Mən öz istirahət**

və səadətini burada görürəm. Əgər bundan başqa bir cəhətdə görsəydim, o tərəfə **grtməkdə** kimsə mənə mane ola bilməzdi. Həyatda hər şey müvəqqətidir. Həpsi məhv olub gedəcək. Zaman ilə xatirələrdən silinəcəkdir. Mənim çalışmam, yazıçılığım həp sizin səadətiniz üçün olmuşdur. Siz məni təmin edirsiniz. Özümü başqa bir şeylə əyləndirmək fikrində olmadığım kimi və bundan sonra da olmayacağam. Mən istəməzdim ki, sən mənə “sən yalançısan” deyib xitab edə idin. Sizin bunu deməyə bəlkə haqqınız vardır. Mən qüsurlu etiraf edirəm. Fəqət bu qüsurlu sizin təsəvvür etdiyiniz şəkildə deyildir. Əvvəldə dediklərimi yenə təkrar edirəm. Əlim sənə əlinə dəyirdən sonra nə vücudumu, nə də qəlbimi sənədən başqa heç bir qız və qadına verməmişəm. İndi istərsən inan, istərsən “Bu dediklərin də tamamilə yalandır. Məni aldatmaq üçündür” - deyib inanma.

Əgər əlinə keçən dəftərçədə “mən talesizəm” deyə yazılmışsa, bunu sən mənim ünvanıma yazırsan isə, bu talesizlik yalnız bu gündən etibarən başlayır. Mən, doğrudan, talesizəm. Başqaları min dürlü xəyanətləri irtikab etdikləri halda yenə öz qadınlarına xoş görünürlər. Mən isə , heç bir şey etmədiyim bir halda , qiymətsiz, zibilə atılmaqdan başqa bir şeyə yaramayan əski bir dəftərçə mənə sənə qarşısında yalançı yerinə qoyur. Bu cəhətdən mən talesizəm. Fəqət bununla belə, yenə ümitsiz deyiləm. Bəlkə də aldanıram, böyük Tofiq Fikrətin dediyi kimi:

“Aldanmağın özü də əzəli bir töhfədir”.

29 dekabr 1928.

Əbülqasım Hüseynzadə

“Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti, 30 aprel, 1977

MƏNİM MƏKTƏB YOLDAŞIM

Seyid Hüseyn də, mən də İçərişəhərliyik, ikimiz də bir məhəllədə yaşayırdıq. 1902-ci ildə İçərişəhərdə üçüncü rus-tatar məktəbinə daxil olduq. Orada bizə müəllimlərdən Süleyman Sani Axundov, Abdulla Şaiq, onun qardaşı Mirzə Yusif Talıbzadə və başqaları dərs deyirdilər.

Seyid Hüseynin qardaşı Mir Paşa mənimlə bir sinifdə oxuyurdu. Məndən üç-dörd yaş böyük olardı. Farsca-türkcə yaxşı savadı var idi. Hündürboy, gözəl-göyçək bir oğlan idi. Boyu hündür olduğu üçün onu arxa skamyada əyləşdirmişdilər. Az bir zamanda yaxından dostlaşdıq, dərslərimizi bir yerdə hazırlayırdıq. Evlərimiz çox darısqal olduğu üçün şəhər bağında məşğul olurduq.

1904-cü ildə qış tətili zamanı (tətil on beş gün idi) rus dili müəllimimiz Süleyman Sani belə bir tapşırıq verdi:

- Tətil müddətində Puşkinin “Balıqçı və balıq nağılı” poemasını mükəmməl üzündən oxumağı öyrənməlisiniz, hər kəs istəsə, nağılın bir hissəsini əzbərləsin.

Biz az zamanda nağılı üzündən rəvan oxumağı öyrəndik. Seyid Hüseynin təklifi ilə ikinci həftədə poemanı başdan-başa əzbərlədik.

Tətildən qayıdıandan sonra Süleyman müəllim kitabı üzündən oxutdurdu. Hamı yaxşı öyrənmişdi. Müəllim razı qaldı. Soruşdu: - Kim əzbər oxuya bilər?

Ancaq dördümüz fəsil-fəsil əzbər oxuduq. Hərəməz bir “beş” aldığımız. Bu da Seyid Hüseynin “bərəkətindən” idi.

O, zarafat sevməzdi. Deyərdi: ərəblərdə bir məsəl var: “Əzzərəfətül miqrazül məhəbbə”, yəni zarafat məhəbbətin qayçısıdır. ..

Məktəbi qurtaranda dedi:

- Üç il belə keçdi, artıq ayrılmalıyıq. Ancaq sizinlə bir zarafat edəcəyəm... Bu gün gərək bizim evə gedək, sizi bir az işlədəcəyəm... Dedilər, nə işdir? Dedi: -Yaxın yerə yük daşıtdıracağam.

Hamımız bir-birimizin üzünə baxdıq... Getdik, gördük ki, süfrə açılıb, bizi qutaba qonaq elədi.

O, məktəbdə oxuduğumuz illərdən mənim yadımda beləcə qalıb...

KƏRƏM MƏMMƏDOV

(Xatirə)

Seyid Hüseyn istər orta məktəbdə, istərsə də texnikumlarda, ədəbiyyat dərəcələrində dərs dediyi doğma şagirdlərini heç zaman unutmur, onların sonrakı həyatı, taleyi ilə bir müəllim, bir vətəndaş kimi çox maraqlanırdı, təlim-tərbiyəsi ilə məşğul olduğu məzunlarla əlaqə saxlayırdı. Ədibin Bakıda, respublikamızın rayon və kəndlərində çalışan keçmiş şagirdlərindən, tələbələrindən aldığı məktublar bunu əyani şəkildə sübut edir. Belə məktublardan biri də ona uzaq Laçın rayonunun Minkənd kəndindən göndərilmişdi. Məktubda oxuyuruq: “Unudulmaz müəllim Seyid Hüseyn! Əgər qanadım olsa, bu gün quş kimi uçardım. Sizin məni, atamı, əmimi unutmamağınız bizim üçün böyük səadətdir.

Mən sizi unutmamışdım və yayda bizə gələn müəllim Bakıdan mənə kitab göndərəcək – deyər hər gün yoldaşlarım ilə söhbət edirdim. Fevralın 7-də poçt ilə göndərdiyiniz altı kitabı aldım. Və mənə yazdığınız 28 yanvar 1935-ci il tarixli məktubu oxudum. Sizin mənə məktub və kitab göndərməyiniz məni, atamı və bütün kəndimizin camaatını, şagirdlərini çox şad etdi. Mən və atam yayın tez gəlməsini və yayda sizin bizə yenə qonaq gəlməyinizi səbirsizliklə gözləyir və tələsirik. Mən indiyə kimi sizin ünvanınızı bilmirdim. Bundan sonra hər vaxt sizə kağız yazacağam. Məndən və tələbə yoldaşımdan Sizə və yoldaşlarınıza səmimi salamlar. Atamın, əmimin, əmim arvadının sizə çoxlu salamları vardır.

Minkənd, 14 fevral, 1935.

SEYİD HÜSEYNİN ƏLİ PAŞA SƏBURA MƏKTUBLARI

21 oktyabr 1911-ci il

Çe xoş başəd ki, bə”d əz entizari

Beommidi resəd o midvari.

(İntizardan sonra necə xoş olur ki,

Ümid bəsləyən ümidinə yetir.)

Bedune-mübaleğə ərz edirəm. Zətən yalan deməyə ehtiyacmı var? Bu gün neçə gün idi ki, sənin məktubunu gözləyirdim. Hər axşam evə gəldikdə qəhri çeşm ilə uşaqların əlinə baxırdım ki, bəlkə sizin məktubunuzu, o tərcümani-hissiyyatınızı mənə verələr. Lakin naümid olub pərişan olurdum. Sonra poçtanın pəncşənbə günü gələcəyini bilib sakit olurdum.

Bəradərim! Əl”an, əlsaət rüfəqalərdən birini səfərə müşayiət edib pərişani-əhval, gəmə-kədəre piçidə olduğum halda evə qayıtdım. Bu dəfə mənim pərişanlığımıza səbəb nəinki rəfiqi-müşarileyhin məndən fəraqı idi. Bəlkə nə deyəyim.., əbədi olaraq ondan qəti-əlaqə etmək fikrim idi. Lakin bunu yəqin bil ki, bu fikrim ya mənə və ya müşarileyhə hər bir şeydən ağırdır. Çünki nasıl ola bilər ki, iki qəlb bir hissdə olub, rışteyi-məhəbbət ilə yek digərinə vəsl ola, əcəba bunları yekdigərindən ayırmaq olarmı? İndi bil ki, mən nə qədər mütəffəkkir və nə qədər məhzun bir halda evə qayıtmışam. Belə bir qət”i-əlaqəyi nə rəfiqim və nə mən özüm arzu etmədiyimiz halda cəbrən bunu kəndimə qəbul etdirəcəyəm. Hər nə isə. Bu nöqtədən vaz keçəlim.

Fikri-məzkur əhvalımı pərişan edib evə gələrək bu fikri başımdan çıxarmaq üçün bir şeylə məşğul olmaq istədim. Əlbəttə, özünə məlum olsun gərəkdir ki, insan kədərli bir halda baisi-kədərin yazsa, gözəl bir təqdir ilə ifadə edə bilər. Mən dəxi bu nöqtəyə məbni bir hekayə yazmaq xəyalına düşdüm. Gözəl bir məzmun bulub yazmağa başladım. Hətta bir neçə səhifə də yazdım. Bu əsnadə Kərbəlayı evə gəldi. 14 tarixli məktubunuzu mənə verdi. Məktubu aldıqda əvvəl **şeyirmi və** ya

nəsrmi **oxuyayım**, deyə bir qədər çaşıb qaldım. Çünki sizdən nəhayət dərəcədə nigaran idim. Hər halda oxudum. Deyə bilərəm, bu saat bayaqkı məhzuniyyət və pərişanlığımı da yavaş-yavaş fəramuş etməkdəyəm. Əcəba, sənin kimi bir dusti-ğəmküsərə və bir yarı-vəfadara malik olan bir şəxsin daha gəmi və kədəri olarmı ki, qürbətdə də olduğun halda bəndəyi fəramuş etməyib məktubdan əlavə gözəl nəzm və şeirlər də inşad edib irsal buyurursunuz. Əlan çox arzu edirəm ki, əlin əlinə yetişib ləbani-ənbərfamindən busərüba ola idim. Heyhat! Heyhat ki, bundan məhrumam. Səninlə mənim yanımda bəhri-Xəzər kimi əzim bir maneə vardır.

Bəradərim! Mənə Məhəmməd Sadıqdan uzaq dolanmağı tövsiyyə edirsiniz. Bu barədə təşəkkür edirəm. Zətən mənim onunla bir o qədər xüsusiyyətim yoxdur. Hərçənd məişət məsələsi məni Haşimbəy mətbəəsində işləməyə məcbur edəcəkdise də, lakin həllali-müşkülət mənim üçün digər bir iş buldu. Yəni Orucovlər mənim bekar qalmamdan xəbərdar olub, məni çağırırdı. Bə”d əz məzəmməti - besyar ki, bekar qaldığım əsnada onlara xəbər etməmişəm, münasib bir donluq ilə mənə iş təklif etdi. Mən də qəbul edib bu saət onlar üçün işləyirəm. Hər bir kəsdən də qət”i-əlaqə etmişəm. Bəlkə bundan sonra da edəcəyəm, çünki bəni-növi-bəşərdə vəfa deyilən hissi-müqəddəs yoxdur. Vəfa və məhəbbətsiz dostluqdan da nə fayda hasil ola bilər? Hərçənd vəfakar rəfiqimdən bu gün ayrıldım və hətta qəti-əlaqə etmək fikrinə düşdüm, lakin nə edəyim ki, bunu kəndim edirəm.

Qərəz ki, bəradərim Əlipaşa.

Bilməm ki, yaratmaqda nədir şiveyi-məbud,

Fəryadizin növü vücudi-ədəmə**alud**!

Bilməm ki, yaratmaqda nədir məbudun tərzi fəryadınızın növü - yoxluğa bürünmüş vücud.)

Ev barəsində xatircəm ol, cümləmiz salamatız. Uşaqlar özləri sana məktub yazdırmışlar. Mən yenə deyərəm, əgər lazım gəlsə, təkrar yazdırarlar. Buradan əlini sıxıb dodaqlarından öpərək xudahafiz edirəm.

Seyid Hüseyin

P.S. Eşitdiyimə görə Oruc dəxi bu günlərdə Həştərxana gəlmişdir.

26 sentyabr 1911-ci il

Həm çenan ommid midarəm ki, bəzi daği-hicr

Mərhami bər del nəhəd ommidvari -ye xişra!

(Eyni zamanda ümid bəsləyirəm ki, bəzi hicran (ayrılıq) daği

Öz ümidvarlığından qəlbə məlhəm etsin!)

Dünən bütün bir günü boranlı, fırtınalı bir havada axşamədək laübalıyanə gəzərək məğbun və məhzun bir halda evə qayıtdım. Vaxt hələ tez idi. Yəni yatmaq vaxtına iki bucuq saat var idi. Bu vaxtı öyrənmək üçün bir şeylə məşğul olmaq lazım gəlirdi. Bunun üçün yazı yazmaq istədim. Həvəsim gəlmədi. Kitabların arasından birini aldım. Onu mütaliyəyə başladım. O da insanı nəinki güldürən, bəlkə ağladıb cəmiyyəti bəşəriyyədən iyrendirən roman idi. Yüz səhifəyədək mütaliə etdim. Yoruldum. Yatmaq istədikdə Kərbəlayı evə dəvət edərək “sizə Əlipaşadan bir məktub var” – deyə 21 sentyabr tarixli lütfən təhrir etmiş olduğunuz məktubu mənə verdi. Bu vəqədən dolayı nə dərəcə məmnun olduğumu təsvir və təhrirdən acizəm. Oxudum, nasıl bir ünvanla cavab yazmamı düşünərək uyquya getmişəm. Sübhə yaxın bir zaman ayılıraq Xacə Hafizin bu beytinin biixtiyar ağzımdan tökülməyini gördüm:

Duş vəqte səhər əz **ğosse** necatəm dadənd,

Van dər **an** zolməte şəb abe-həyatəm dadənd.

(Dünən, səhər çağı kədərdən məni xilas etdilər,

O anda mənə gecə zülmətində həyat suyu verdilər.)

Hərçənd mövhumat qəbilindən olan fala etiqad etmək axmaqlıq isə də, lakin Xacə Hafizin divani-qəzəliyyatı ilə fal açmaq əksərən eyni həqiqət olmuşdur.

Məsələn, Nadir şah Təbrizə səfər edən zaman Mirzə Mehdiyə məsləhət etdikdə müşarileyh dəxi divane-Hafizə müraciət edərək şu beytə təsadüf edir:

İraq o-fars gerefti beş”eri xod Hafez,
 Biya ki noubäte-Bağdad o vəqte-Təbrizəst.
 (Hafiz öz şeirində farsdan uzaqlaşmanı götürmüş (əsas tutmuş),
 Gəl ki, Bağdadın vaxtı, Təbrizin zamanıdır.)

Təsadüfat qəbilindən olaraq Nadir də İraqi-Farsı fəth edəndən sonra Təbrizə səfər etmək istəyirmiş. Budur ki, gedib müvəffəq də olur.

Habelə özüm dəfələrlə divani-Hafizdən fal açmışam. O cümlədən, bu axırıncı dəfə Məhəmmədəlinin İrana səfəri barəsində. Müşarileyhin barəsində divani-Hafizə müraciət etdim. Bu qəzəl gəldi:

Ze çeşme-xubi tora xudahafiz
 Ke, kərd comle nikuyi becayə ma Hafez.
 Bezolfe xale botan del məbənd digər bar.
 Əgər becoste əzin bənd o in bəla Hafez.
 (Sənin gözəl (mətndə:yaxşı) gözünə xudahafiz
 Ke, hamımızın yerinə Hafiz yaxşılıq etmişdir.
 Əgər Hafiz bu bağlılıqdan bəla tapmışdırsa,
 Qara zülflü gözəllərə bir daha aşiq olma (mətndə: ürək bağlama).

Biya ke noubəti solh əst , dusti yo səfa
 Ke ba to nist mərə cəngo macəra Hafez.
 To əz kocavo omide-vosalo-u ze koca,
 Bedamənəş nərəsəd dəste hər gəda, Hafez.
 (Gəl ki, sülhün, dostluğun, səfanın növbəsidir
 Ki, mənim davam, macəralarım səninlə deyil, Hafiz.
 Sən hara, onun vüsəlinə ümid (bəsləmək) hara?!

Onun ətəyinə hər gədanın əli çatmaz.

Demək, divani-Hafiz Məhəmmədəlinin müvəffəq olmayacağını piş əz vəqt bilirdi. Nəticəsi də öylə oldu. Budur ki, mən də məzkur gecə yarısı yuxudan ayıldıqda haqdan ilham olunan beyti fal tutub yaxın bir zamanda “qüssədən nicat” tapacağımızı görürəm. O da bir zülmətin – yəni **yəni** bir pərişanlığın içində olacaq. O da şimdiki hal-əşəf iştimal olsun gərək. Əvət:

Duş vəqte-səhər əz **ğosse** necatəm dadənd,
 Van dər **an** zölməte-şəb abe-həyatəm dadənd.
 (Dünən, səhər vaxtı məni qəmdən xilas etdilər,
 O vaxt, gecənin qaranlığında mənə həyat suyu verdilər.)

Bəradərim Əlipaşa!

Şu məktubun başında “ümidim budur ki, ümidvarlığım bu daği-hicrə bir dərman edər” məzmununu bəyan edər beytini yazdım. Buna əlavə olaraq şunu ərz edirəm.:

Hər kəs bir ümidə xidmət eylər,
 Ümmid ilədir cahanda hər hal... və i..

Əlbəttə, dünyada heç bir işin qabili icra olunmayacağını siz də dərk etmisiniz. **Ümidsizlik insanı cəsarətsiz edər.** Ümidsizlik insanı cəsarətsiz edər. Cəsarətsiz də bir şəxs yaşamağa müstəid deyildir. Budur ki, “özünü məhv və napədid etmək istəyən bir millət kəndisini fəqət ümidsizliyə və cəsarətsizliyə sövq edə bilər” –buyurmuşlar.

Fərhada Bisütunu yardırən ümid oldu. Necə ki, Nizami əleyhirrəhmə məzkurun dilindən deyir:

Hər on kəs ki mərə inca **ferestad**,

Bəhayə mən gərare-xune-mən dad.
 Nəkərdənd Bisütün dər dəste-mən pəst,
 Vəleykən ba omidi mizənəm dəst.
 (Kim ki məni bura göndərdi
 Mənim qanım bahasına mənim qiymətimi verdi.
 Bisütunu mənim əlimlə alçatmadılar,
 Lakin ümidlə əlimi uzadıram.)

Bedune-mübaligə deyirəm,

Xacə Hafizin məzkur beyti mənə o qədər ümid vermişdir ki, bu saat fərağın özünü vüsəl, fəlakəti səadət kimi tələqqi edirəm.

Bəradərim, gözəl bir şeir inşa etmişsiniz. Zənn edirəm, onun mislini yenə deyəcəksiniz. Bundan əqdəmki məktubda dediyim kimi, bu saat dediyiniz şeiri və ya ədəbi nəsr qeyri zamanda inşa edəməzsiz. Çünki:

Ney ki mibini həmi dər məclese-azadeqan,

Zan həmi naləd ke, bər vey besyar aməde- nöqteyi-nəzərinə bu saat sizə də zəxmi-büsyar amədə” olmuşdur.

Bəradərim Əlipaşa.

Əgər Bakıdan bir xəbər istəsən, layiqi-ərz bir xəbər bilmirəm. Ümumiyyətin qəm qüssəsi xüsusiyyəti bizə fəramuş etdirmişdir. Xozeynin əhvalatını fəqət Ələsgər üçün məktub yazanda bildim. Hərçənd ondan əqdəm bir-iki dəfə əhli-məhəllədən məzkur əhvalatın çequənəliyini məndən sual etmişdilərse də, “bilmirəm” ilə onlara cavab vermişdim və bilməyə də maraqlanmamışdım. Çünki heç bir kəsin xüsusi halını bilib öyrənməyə maraq etməm. Lakin Ələsgər deyəndən sonra müxtəsərən bildim. Ondan sonra da soruşub yetişmişəm. Zətən bilməyim də lazım gəlməyir. Çünki burada bilib nə yapacağam. Çareyi-islax varmıdır?

Budur ki, ondan qət”i – nəzər edəndən sonra cümləmiz salamatız. Səndən başqa bir qüssəmiz yoxdur. Cəmi ailəmiz sənə salam edirlər. Sizin uşaqlar da

salamatdırlar. Əzim hala bağdan gəlməmiş, mənim də ondan xəbərim yox. Məktub da yazmadım. Onun tərəfindən vəkil olaraq mən də sənə salam edirəm. Əgər öz həli-xüsusiyyəmdən xəbər alsan, nəhayətdə mütəəssüfəm. Çünki bu günki millət-islamın həli-əsəf-iştimalı kimi mütəəssüf etməz ki, hər bir tərəfdən onlara haqsızlıq edirlər və zərbi-dəst göstərirlər. Əcəba bunlara səbəb nədir? Vəqəən mərhum Sabir əfəndi nə gözəl söyləmişdir:

Qanuni-qəvayidi-təbiət
 Qoymuş bu cahanda böylə adət.
 İnsandakı cəhldən, ziyadə
 Haqsızlar edərlər istifadə.

Budur, bizim cəhalətimizdən haqsızlar istifadə edirlər. İndi ki, cəhalətimizi qanırız, niyə bir iş görməyə müvəffəq olmayırıq. Çünki iki əsr bundan əqdəm əkilən ağacların səmərəsini yeyirik, əcəba istiqbalımız üçün bir ağac əkməyə müvəffəq olacaqmıyız?..

Əlini sıxıb xudahafiz edirəm. Kəməli-iştियाqla məktubunu gözləyən
 Seyid Hüseyn.

P.S. Xahiş edirəm, məktubun uzun düşməsindən dolayı bəndənizi əfv edəsiniz.

Bakı, 7 oktyabr, 1911-ci il

Əvət, vəqəən də öylədir. Zahirə yek-digərimizdən uzaq bir məsafədə bulunub qüvveyi-bəsireyi-zahirə ilə bir-birimizi görməyiriksə də, lakin qüvveyi-bəsireyi-batini ilə yek-digərimizi görməmək mümkündürmü? Xüsusən mən ki, hər gün evə gəldikdə sizin kitablarınızı görüb də sizi **dər xatir** etməmək olurmu ya? Əfəndim, vüsəlin ləzzət və mahiyyəti zəmani-fəraqda məlum olarmış. Onda ki, səninlə bir şəhərdə, bir yerdə, daha doğrusu, bir evdə olurdum, onun qiymətini və nasıl bir neməti-üzma olduğunu fəqət indi dərk etdim. Bu da fəraqın sayəsində

oldu. Aləmi-eşq və məhəbbətdə fəraq hərçənd mənhus şeylərdən hesab olunursa da, lakin məhəbbət dairəsində işlədiyi üçün kəndi mənhusiliyində də bir növ nəzakət və şərəfət vardır, deməyə cəsərət edirəm. Demək vüsalın qədrini və məhbubun məziyyətini fəqət fəraq bildirir.

Əzizim Əlipaşa! Fəraq mühəssindir deməyirəm, lakin fəraq məhsindir deyirəm. Çünki fəraq dedikdə, bunu da əqsamı olsun gərəkdir. Mənim dediyim fəraq Sədi əleyhürrəhmənin:

Ey ke **qofti** hiç **moşkel** çon fəraqe-yar nist,

Gər **omide**-vəsl başəd həmçenin **doşvar** nist.

(Ey demişdin ki, yarın ayrılığından başqa heç bir çətinlik yoxdur,

Əgər vəslə ümid varsa, bu, heç də çətin deyil.)

Kəlamının məzmununu göstərəcək fəraqı möhsün bilirəm. Vaqəən, gözəl buyurmuşdur. Ümidi-vüsal olan surətdə fəraqi-yar bir o qədər müşkül deyildir. Müvəqqəti fəraqda insan təcrübələr hasil etməklə aləmi-məhəbbətdə kəndinin nəvaqisatını təshih edər.

İqbalına, idbarına bel bağlama dəhrin,

Bir dairədə dövr edəməz çəmbəri-dövrən.

Bəradərim! Yunan hükəmasından məşhur Solon əsnayi-siyasətində dövlət və sərvətilə məşhur olan Lidiya hökmdarı Qruzesə müsafir olur. Qruzes kəndi dövlət və mülkünə məğrur olaraq cümlə-xəzayinin müşarileyhə göstərəndən sonra “dünyada çox gəzdin, çox adamlarla müsahibədə bulundun, bunlardan kimi bəxtiyar gördün” deyə isticvabda bulunur. Bu sualdan Qruzesin məqsədi səni xoşbəxt gördüm cavabını eşitmək idi. Lakin Solon “mənim bəxtiyar bildiyim atinalı Eylusdur” deyib Yunanıstanda doğulmuş qəhrəman övladlara sahib olduğu halda kəndisi dəxi vətənin düşmənləri ilə müharibədə bulunub gözəl əxlaq sahibi olan bir zatı göstərir. Qruzes özündən başqa bəxtiyar bir **adam olduğu** xəbərini

eşitməkdən məhcub olaraq ikinci sualı üzrə yenə özündən başqa digər bir **şəxsi** Solon buna nişan verir ki, o, dəxi bir kəndli imiş. Üçüncü sualına Solon digər iki bəradəri göstərməyi üçün Qruzes hiddətlənərək “Mənim sərvət və səadətimin nəzərində heç hökmü yoxmudur?” deyib bağırması üzərinə Solon “Dünyada heç bir şeyin daimi bir halda qaldığı görülməyir. İnsanın ömri-təbiisi yetmiş sənədir. Yetmiş sənədə iyirmi beş min beş yüz sənə var. Bu günlərin içində bir-birinə bənzər iki gün bulunmaz. Bunun üçün də mən sənənin aqibətini **bilməksizin** sənə bəxtiyar deyəməm”. – deyə cavabını verir. Filhəqiqət, bu vaxtdən bir az zaman sonra kəndini bəxtiyar hesab edən Qruzes İran hökmdarı Key Xosrovun əmri ilə atəşdə yaxılan zaman “Solon, Solon, Solon!” deyə fəryad edib müşarileyhi dərxtatir etmişdir. Çünki aqibəti böylə olmuşdur. Təxt səltənətdə əsirivar atəşdə yaxılmağa tənəzzül etmişdir. Budur ki, mərhum Ziya Paşa məzkur beyti buyurur:

İqbarına, idbarına bel bağlama dəhrin,
Bir dairədə dövr edəmən çəmbəri-dövrən.

Həqiqətdə də belədir. Vaxtilə dünyaya hökmran olan bir millət axırda əsiri-miləl olur. Vaxtilə ağalığ edən bir qövm və qəbilə axırda nökrəçiliyə tənəzzül edir.

Əcəba, bunlara səbəb nədir? Bunu edən kimdir? Əgər desən ki, təqazayi-zəmanədən və ya dövri-fələkdən nəşət edər , onları xəlq edən və dolandıran kimdir? Burada nə təqazayi-zəmanə, nə dövri-fələk müqəssir deyildir. Sədi əleyhirrəhmə “**əz kamandar** binəd əhli xirəd” dediyi üçün biz də bunların cümləsini xaliqdən görməliyiz.

Əvət:

Səndəndir, ilahi, yenə bu məkr, bu hiylə,
Bu məkr, bu hiylə yenə səndəndir, ilahi!

Əfəndim! Hərçənd böylə uzun məktublar başağrısı verməkdən **başqa digər** bir məziyyəti yoxdursa, lakin pərişan-**ovqat böylə müqəddəmələri yazmağa** mənə

məcbur edir. Xahiş edirəm, əgər sizə bu, mövcibi-mələl olursa, bəndəyə xəbər verəsiniz. Bir də məktublarımın uzun olmasından bir növ xəcalət çəkirəm. Buna da səbəb şairin bu beytidir:

Gər naməət dəraz çəlipa neveştəm,
 Əz ruyi zolfət, ey məhi tərša, neveştəm.
 (Əgər məktubunu uzun və tələsik yazdımsa,
 Ey tərša Ay, sənın zülfünə görə (belə yazdım)).

Barı, bizdən xatircəm ol. Cümləmiz səlamət, ömrünə duaquyuz. Baqi vəssalam.

Əzim də bağdan gəldi. Sizin getmək xəbərinizi eşitdikdə nəhayət dərəcə mütəəssüf oldu. Hər halda məktub yazacaq. Üzündən öpürəm.

Azf 285292

Nəhmətova Könül Aydın qızı

9 yanvar 1975-ci il tarixində Ağcabədi şəhərində anadan olub. Bakı Dövlət Universitetinin jurnalistika fakültəsini bitirib. 1998-ci ildə AMEA-nın Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun aspiranturasına qəbul olunub. "Azərbaycanda təzkiyəçilik ənənəsi və Məhəmmədəli Təbiyyətin "Danışməndani-Azərbaycan" əsəri" mövzusunda namizədlik dissertasiyasını müdafiə edərək 2006-cı ildə filologiya üzrə fəlsəfə doktoru adını alıb. 1 dekabr 2014-cü il tarixinə qədər AMEA-nın Ədəbiyyat İnstitutunun Yeni Dövr Azərbaycan Ədəbiyyatı və Ədəbiyyat Nəzəriyyəsi şöbələrində böyük elmi işçi vəzifəsinə qədər yüksəlib. Hazırda AMEA Məhəmmədəli Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunun Farsdilli Əlyazmalar şöbəsində böyük elmi işçi vəzifəsində fəaliyyətini davam etdirir.

3 elmi kitabın və 40-a qədər elmi məqalənin müəllifidir. Elmi tədqiqatla yanaşı publisistik və bədii yaradıcılıqla məşğuldur. Bir şeir kitabçası çap olunub, mətbuatda və ədəbi toplularda şeirləri və hekayələri dərc edilir.

Ailəlidir, 3 övladı var.